

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
Кафедра практичної психології та психодіагностики

На правах рукопису

ШМІГЕЛЬ ОЛЬГА ПЕТРІВНА

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ
ВЗАЄМИН У СІМ'ЯХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Спеціальність: 053 «Психологія»
Освітньо-професійна програма «Практична психологія (психологічне
консультування та психотерапія)»
Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:
ФЕДОРЕНКО РАЇСА ПЕТРІВНА,
кандидат психологічних наук, доцент
кафедри
практичної психології та психодіагностики

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ
Протокол №
засідання кафедри практичної психології
та психодіагностики
від _____ 2024 р.
Завідувач кафедри
_____ Людмила Магдисюк

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Факультет психології

Кафедра практичної психології та психодіагностики

Освітній ступінь «Магістр»

Спеціальність 053 Психологія

Освітня програма Практична психологія (психологічне консультування та психотерапія)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

« » _____ 2023 року

ЗАВДАННЯ НА ВИПУСКНУ КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ (ПРОЕКТ)
СТУДЕНТУ

Шмігель Ольга Петрівна

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи (проекту) **Психологічні особливості батьківсько-дитячих взаємин у сім'ях трудових мігрантів**

Керівник роботи (проекту) Федоренко Раїса Петрівна, кандидат психологічних наук, доцент

2. Строк подання студентом роботи (проекту) 10.11.2024

3. Мета та завдання випускної кваліфікаційної роботи (проекту)

полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному аналізі сімейної ситуації, особистісних особливостей та батьківсько-дитячих взаємин дітей, що виховуються в сім'ях трудових мігрантів.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз особливостей функціонування сім'ї трудових мігрантів,

2. Визначити особливості внутрішньо-сімейного клімату у сім'ях досліджуваних та батьківсько-дитячі стосунки;

3. На основі емпіричного дослідження проаналізувати особливості батьківсько-дитячих стосунків, особистісні особливості досліджуваних.

4. За отриманими результатами проведеної роботи зробити висновки та узагальнення.

5. Розробити корекційно-розвивальну програму для роботи з дітьми трудових мігрантів та їх батьками.

4. Дата видачі завдання 15.10.2023

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів випускної кваліфікаційної роботи (проекту)	Строк виконання етапів роботи (проекту)	Примітка
1.	<p>На <i>першому етапі</i> дослідження, на основі попереднього знайомства з проблемою та результатів попереднього її теоретичного вивчення, основна увага була зосереджена на виборі напряму дослідження, опрацюванні мети та завдань, визначенні об'єкту, предмету та методів дослідження, виборі можливих джерел інформації, літературних джерел проблематики сімейної ситуації, особистісних особливостей та батьківсько-дитячих взаємин дітей, що виховуються в сім'ях трудових мігрантів.</p>	01.11.-01.12.2023	
2.	<p><i>Другий етап</i> дослідження був присвячений вивченню теоретико-методологічне обґрунтування психологічних особливостей батьківсько-дитячих взаємин в сім'ях трудових мігрантів.</p>	01.12.2023-01.02.2024	
3.	<p>Протягом <i>третього етапу</i> дослідження нами було проведено емпірико-діагностичне дослідження.</p> <p>Цей етап включав в себе підбір та підготовку до проведення діагностичного дослідження, розробку та уточнення інструкції для респондентів, попередню її перевірку на простоту й зрозумілість та діагностику респондентів.</p> <p>На основі розробленої та погодженої процедури та методики дослідження вивчити психологічні особливості батьківсько-дитячих</p>	01.02-01.05. 2024	

	взаємин в сім'ях трудових мігрантів. Отримані при цьому результати стали підставою провести відповідні організаційні заходи щодо подальшого планування магістерської роботи (визначення завдань, розробки програми дослідження і збору матеріалу, визначення етапів дослідження, вибір методів, адекватних меті та завданням дослідження, кількісного та якісного аналізу отриманих даних тощо).		
4.	Здійснити емпіричний аналіз психологічних особливостей батьківсько-дитячих взаємин в сім'ях трудових мігрантів..	01.05-01.06. 2024	
5.	П'ятий <i>етап</i> дослідження передбачав проведення формульовального експерименту розробку та апробацію комплексної тренінгової програми, спрямованої на активізацію психологічних особливостей батьківсько-дитячих взаємин в сім'ях трудових мігрантів..	01.06.-30.09.2024	
6.	На основі теоретичного опрацювання наукових джерел, проведеного емпіричного дослідження та аналізу результатів провести висновки та узагальнення	01.10-15.11.2024	
7.	Остаточне оформлення роботи	15.11-01.12.2024	

Студент

(підпис)

**Керівник роботи
(проекту)**

(підпис)

Шмігель О. П.
(прізвище та ініціали)
Федоренко Р. П.
(прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Шмігель О. П. Психологічні особливості батьківсько-дитячих взаємин у сім'ях трудових мігрантів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Випускна кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спеціальністю 053 «Психологія» – Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2024.

У вступі обґрунтована актуальність теми дослідження, завдання та методи дослідження психологічних особливості батьківсько-дитячих взаємин у сім'ях трудових мігрантів.

У першому розділі кваліфікаційної роботи описано, що особливо багато утворилося дистантних сімей трудових мігрантів через масовий виїзд населення на заробітки за кордон та через військові дії росії. Необхідно враховувати, що з різноманітними несприятливими політичними, соціальними та економічними умовами в останні десятиліття цей тип сімей значно розширився за чисельністю. Основними чинниками, які призводять до специфічного психічного розвитку підлітків є: дефіцит батьківсько-материнського впливу; своєрідна система спілкування дорослих з підлітками; домінування педагогічної культури авторитарного типу; жорстка регламентація життєдіяльності; особливості формування практичного життєвого досвіду вихованців; звуження навколишнього середовища; відсутність особистісно-орієнтованого підходу.

У другому розділі поданий аналіз та узагальнення емпіричних даних особливості дослідження психологічних особливості батьківсько-дитячих взаємин у сім'ях трудових мігрантів. Разом з тим, результати дослідження батьківсько-дитячих взаємин мам, які перебувають у трудовій міграції, з досліджуваними підлітками засвідчили вищі показники позитивних виборів за тестом, що, можливо, є результатом ідеалізації стосунків з дітьми і сприйняття їх такими, якими вони були кілька років тому.

У третьому розділі розроблено корекційно-розвивальну програму для роботи з дітьми трудових мігрантів та їх батьками «Моє життя в моїх руках» спрямована на надання підтримки дітям трудових мігрантів у вирішенні проблем соціально-психологічних взаємин. Головною метою програми – надання сприяння дітям трудових мігрантів у самореалізації та розвитку особистісного потенціалу, виробленні стратегій поведінки, які дозволять їм адекватно взаємодіяти із усіма членами сім'ї.

За результатами роботи зроблено висновки та пропозиції щодо подальших досліджень. Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що його основні положення і висновки можуть використовуватися у діяльності практичних психологів, соціальних працівників та фахівців центрів зайнятості.

Ключові слова: сім'я, діти, дистантні сім'ї, батьківсько-дитячі взаємини, трудові мігранти, партнери, подружні взаємини, функціонування сім'ї.

ABSTRACT

Shmigel O. P. Psychological features of parent-child relationships in migrant worker families. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Graduation qualification work for obtaining a Master's degree in specialty 053 «Psychology» – Volyn National University named after Lesya Ukrainka, Lutsk, 2024.

The introduction substantiates the relevance of the research topic, tasks and methods of researching the psychological features of parent-child relationships in the families of labor migrants.

In the first chapter of the qualification work, it is described that especially many distant families of labor migrants were formed due to the mass departure of the population to earn money abroad and due to the military actions of Russia. It must be taken into account that with various adverse political, social and economic conditions in recent decades, this type of family has greatly expanded in number. The main factors that lead to specific mental development of adolescents are: lack of parental influence; a peculiar system of communication between adults and teenagers; the dominance of the pedagogical culture of the authoritarian type; strict regulation of life activities; peculiarities of formation of practical life experience of pupils; narrowing of the environment; lack of a person-oriented approach.

The second chapter presents the analysis and generalization of empirical data on the study of the psychological characteristics of parent-child relationships in the families of labor migrants. At the same time, the results of the study of parent-child relationships of mothers who are in labor migration with the studied teenagers showed higher rates of positive choices on the test, which may be the result of idealizing relationships with children and perceiving them as they were a few years ago.

In the third section, a corrective and developmental program for work with children of labor migrants and their parents «My Life in My Hands» is developed, aimed at providing support to children of labor migrants in solving problems of social and psychological relationships. The main goal of the program is to provide

assistance to children of labor migrants in self-realization and development of personal potential, development of behavioral strategies that will allow them to adequately interact with all family members.

Based on the results of the work, conclusions and suggestions for further research were made. The practical significance of the obtained results of the study is that its main provisions and conclusions can be used in the activities of practical psychologists, social workers and specialist employment centers.

Key words: *family, children, distant families, parent-child relationships, labor migrants, partners, marital relationships, family functioning.*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	10
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ СТОСУНКІВ У ДИСТАНТНИХ СІМ'ЯХ	14
1.1. Аналіз проблеми батьківсько-дитячих взаємин у традиційних і дискантних сім'ях	14
1.2. Родинна депривація в сім'ях трудових мігрантів	23
1.3. Психологічні особливості батьківсько-дитячих стосунків в родинах трудових мігрантів	33
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН У СІМ'ЯХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ.....	47
2.1. Процедура та методика дослідження.....	47
2.2. Аналіз отриманих результатів.....	51
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА В НАЛАГОДЖЕННІ ВЗАЄМИН У ДИСТАНТНИХ СІМ'ЯХ.....	69
3.1. Розробка процедури психологічної допомоги сім'ям трудових мігрантів.....	69
3.2. Корекційно-розвивальна програма для роботи з дітьми трудових мігрантів та їх батьками.....	72
ВИСНОВКИ.....	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	90
ДОДАТКИ.....	95

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сім'я завжди була і залишається сьогодні першим базовим інститутом соціалізації особистості. Стрімкими темпами розвивається сучасна сім'я, в якій є певні норми, цінності, моделі поведінки. У зв'язку з різноманітними несприятливими політичними, соціальними та економічними умовами в останні десятиліття значно зросла кількість так званих дистантних сімей, або сімей, члени яких з різних причин змушені тривалий час проживати на відстані. Особливо багато утворилося дистантних сімей трудових мігрантів через масовий виїзд населення на заробітки за кордон.

За даними Міжнародної організації праці, на початку XXI сторіччя глобальна трудова міграція становить близько 120 млн осіб, тобто 2,3% світового населення. Термін «міграція населення» (від лат. migration – переселення) позначає процес переселення (переміщення) людей, що перетинають межі тих чи інших територій зі зміною місця проживання назавжди чи на тривалий термін.

В основі сучасної міграції з України лежать виїзди громадян України з метою працевлаштування за кордон. Сім'ю, яка характеризується особливими умовами життя, пов'язаного з перебуванням одного (чи обох) батьків за межами країни, ми розглядаємо як дистантну.

Не може залишатися поза увагою той факт, що найчастіше на тривалий час виїжджають за кордон на заробітки дорослі члени сім'ї, зокрема, мати або батько, залишаючи власних дітей на опіку старшого покоління (дідусів, бабусь), або і зовсім на чужих людей. Така сімейна ситуація викликає інтерес як науковців, так і педагогів, психологів, соціологів.

Аналізуючи літературу з питань сім'ї, можна сказати, що дана проблема сьогодні є однією з самих актуальних в нашому суспільстві. Феномен дистантної сім'ї виступає, безсумнівно, як соціально значуща проблема сучасності.

Об'єкт дослідження – батьківсько-дитячі взаємини.

Предмет дослідження – психологічні особливості батьківсько-дитячих взаємин у сім'ях трудових мігрантів.

Мета дослідження полягає в аналізі сімейної ситуації, особистісних особливостей та батьківсько-дитячих взаємин дітей, що виховуються в сім'ях трудових мігрантів.

Окреслена мета дослідження передбачає розв'язання таких **завдань**:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз особливостей функціонування сім'ї трудових мігрантів,
2. Визначити особливості внутрішньо-сімейного клімату у сім'ях досліджуваних та батьківсько-дитячі стосунки;
3. На основі емпіричного дослідження проаналізувати особливості батьківсько-дитячих стосунків, особистісні особливості досліджуваних.
4. За отриманими результатами проведеної роботи зробити висновки та узагальнення.
5. Розробити корекційно-розвивальна програма для роботи з дітьми трудових мігрантів та їх батьками.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Проблемі дистантних сімей та особливостям соціалізації дітей з таких сімей в останні два десятиліття в науковій літературі приділено значно більше уваги, ніж у попередні роки. Окремим аспектам даної проблеми присвячені роботи О. Пенішкевич (запропоновано типологію дистантних сімей); Н. Гордієнко, Н. Куб'як (розглянуто дистантну сім'ю як об'єкт соціально-педагогічної роботи); Т. Дорошок, Л. Ковальчук (проаналізовано зміни у поведінці дітей із сімей трудових мігрантів); Вивченню причин поширення дистантних сімей і наслідків тривалого перебування на відстані для взаємин між дітьми і батьками присвячено праці науковців-психологів О. Блінової, Л. Боярин, О. Двіжони, Г. Ляльчук, І. Крупник, Г. Прихожан, Я. Раєвської, В. Рудь та ін.

Методи дослідження: аналіз наукових публікацій з проблеми дослідження, порівняння та узагальнення результатів дослідження; спостереження, опитування та тестування батьків, опікунів, дітей та бесіди з ними; методи математичної статистики. **Методики:** Тест на виявлення батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін); Методика діагностики соціально – психологічної адаптації Роджерса – Даймонда (*в адаптації А. Осницького*); Методика визначення самооцінки Г. Казанцевої; Тест незакінчених речень – авторська версія/

База дослідження: Дослідження виконувалось на базі Психодіагностичної лабораторії кафедри практичної психології та психодіагностики факультету психології ВНУ імені Лесі Українки протягом 2023-2024 років.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані в процесі проведення дослідження результати та зроблені висновки мають значну практичну цінність, оскільки можуть використовуватись практичними психологами у роботі з сім'ями, члени яких перебувають у трудовій міграції, з налагодження батьківсько-дитячих взаємин.

Апробація результатів публікації. Основні положення магістерської роботи відображені в публікаціях автора, результати дослідження обговорені на засіданнях кафедри практичної психології та психодіагностики факультету психології Волинського національного університету імені Лесі Українки. Результати дослідження були представлені на XVIII міжнародному науково-практичному семінарі «Актуальні проблеми практичної психології у Волинському регіоні» (18-25 жовтня 2024 року).

Основні положення роботи викладені у таких публікаціях:

1. Шмігель О., Федоренко Р. Аналіз особливостей батьківсько-дитячих взаємин у сім'ях трудових мігрантів. *Актуальні проблеми практичної психології у Волинському регіоні*. Луцьк: Вежа-Друк, 2023. С. 199-203.

Структура і обсяг роботи. Наукова робота складається з вступу, трьох розділів та додатків. Містить 14 рисунка та 7 таблиць. Список використаних джерел налічує 49 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ СТОСУНКІВ У ДИСТАНТНИХ СІМ'ЯХ

1.1. Аналіз проблеми батьківсько-дитячих взаємин у традиційних і дистантних сім'ях

Сімейні зв'язки визначають суть сім'ї, її довговічність і задоволення від перебування в спільноті, що дає відчуття безпеки і підтримки. Узи формують світогляд і поведінку людини, її погляди на сім'ю, шлюб і батьківство. Дитячо-батьківські відносини мають своєрідну структуру, що містить дві основні складові: ставлення батьків до дитини та ставлення дитини до батьків. Ставлення батьків до дитини – складний і багатогранний феномен, що включає багато інших елементів [4]. У вивченні ставлення батьків до дитини дослідниками на сьогоднішній день не визначено єдиної чітко окресленої структури.

Звичайно, сім'я виступає як невід'ємний елемент суспільного устрою, що виник на основі 2000-літньої християнської культури, зрозумілої в дусі аристотелізму, що охоплює науку та філософію (прагнення до пізнання істини), етика, прагматика (прагнення до добра) та естетика (пізнання краси та її показ). Характер родинних зв'язків визначається характером сім'ї від з якою людина походить, цінності та виховання, отримані в сім'ї.

Сучасна сім'я, незважаючи на численні перетворення, які відбулися місце в ньому (внаслідок культурно-цивілізаційних змін) досі є невіддільним елементом життя людини. Сімейні зв'язки відіграють провідну роль у розвитку дитини, а потім визначають її світогляд як дорослої [9].

Людина народжується, росте в сім'ї, досягає зрілості і незалежності, і врешті-решт сама створює сім'ю. Насправді люди весь час функціонують у родинному колі, тому родина для них найближча.

Дослідники виділяють три аспекти сім'ї:

- сім'я є первинною групою, яка характеризується відносною стабільністю, нечисленністю, особистісним характером зв'язків, що з'єднують її членів, тісні та часті контакти,

- члени сім'ї виконують певні соціальні ролі: мати, батько, дружина, дитина, дід або родич, сім'я є соціальним, універсальним інститутом, сформованим у традиції багатьох культур, орієнтованих на здійснення людської діяльності, спрямованої на задоволення потреб своїх членів [2].

Батьківське ставлення включає емоційний (оцінка різних типів батьківського відношення; домінуючий емоційний фон, що супроводжує поведінкові прояви батьківського ставлення), когнітивний (це уявлення про способи та форми взаємодії з дитиною; знання та уявлення про цільовий аспект цих взаємовідносин, переконання у пріоритетності тих напрямів взаємодії з дитиною, які реалізують батьки) і поведінковий компоненти (форми та способи підтримки контакту з дитиною; форми контролю та виховання). Батьківське ставлення несе у собі велику функціональну навантаження, оскільки визначає життєвий шлях дитини та сім'ї загалом [12].

Таким чином, батьківське ставлення – це певний стиль взаємодії батьків з дитиною, що включає когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти, що формуються та виявляються у стилях виховання. Основною формою прояви батьківського відносини вважатимуться стиль сімейного виховання, що є поведінковий компонент у структурі батьківського відносини. Будучи основним способом вираження батьківського відносини, стиль сімейного виховання – це квінтесенція всіх наступних складових компонентів (когнітивний, емоційний, поведінковий), їх елементів, що відбиває специфіку взаємодії між батьками та дитиною.

Адекватність дитячо-батьківських відносин як механізму функціонування сімейної системи визначається за допомогою ставлення дитини до батьків.

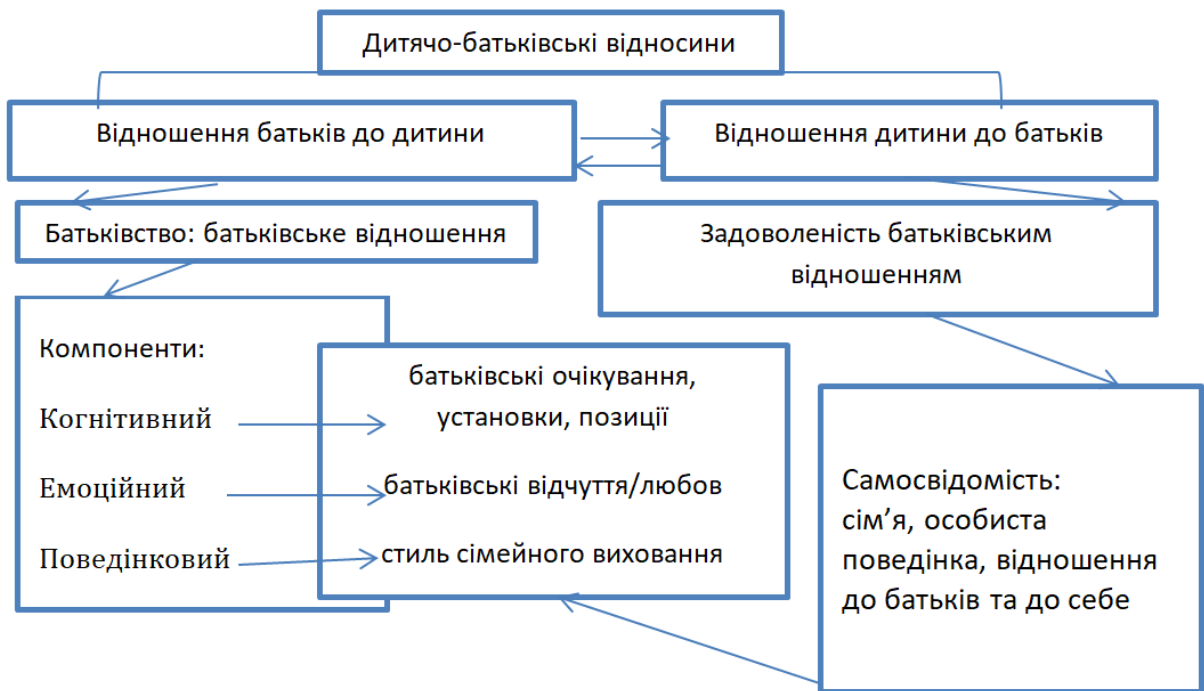

Рис. 1.1. Модель дитячо-батьківських відносин

Ставлення до батьків із боку дитини визначатиметься адекватністю прояви та її реалізації батьківського відносини, тобто. стилю сімейного виховання, батьківських установок/ позицій та почуттів, любові до дитини. Даними елементами детермінуватиметься динаміка відносин у сім'ї між батьками та дітьми. Відповідно, важливою є одна умова - відсутність протиріч та узгодженість у реалізації складових елементів батьківського відношення. Наявність протиріч та відсутність узгодженості сприятимуть порушенню дитячо-батьківських відносин та негативно впливатимуть на розвиток особистості дитини.

Психологічна сутність виховання взагалі полягає у процесі взаємодії, у ході якого має місце планомірний та цілеспрямований вплив, що сприяє перетворенню зовнішніх регуляторів активності дитини на внутрішні детермінанти її поведінки та діяльності.

Науковці (О. Глушко, О. Байєр, Л. Повалій та ін.) проводячи дослідження сім'ї як соціальної групи, зауважують, що сучасна сім'я все частіше стає відносинами вибору або спільнота індивідів, які привносять власні інтереси, плани, досвід до стосунків, піддаючись різним видам контролю та примусу – однак для багатьох сім'я все ще має велике значення.

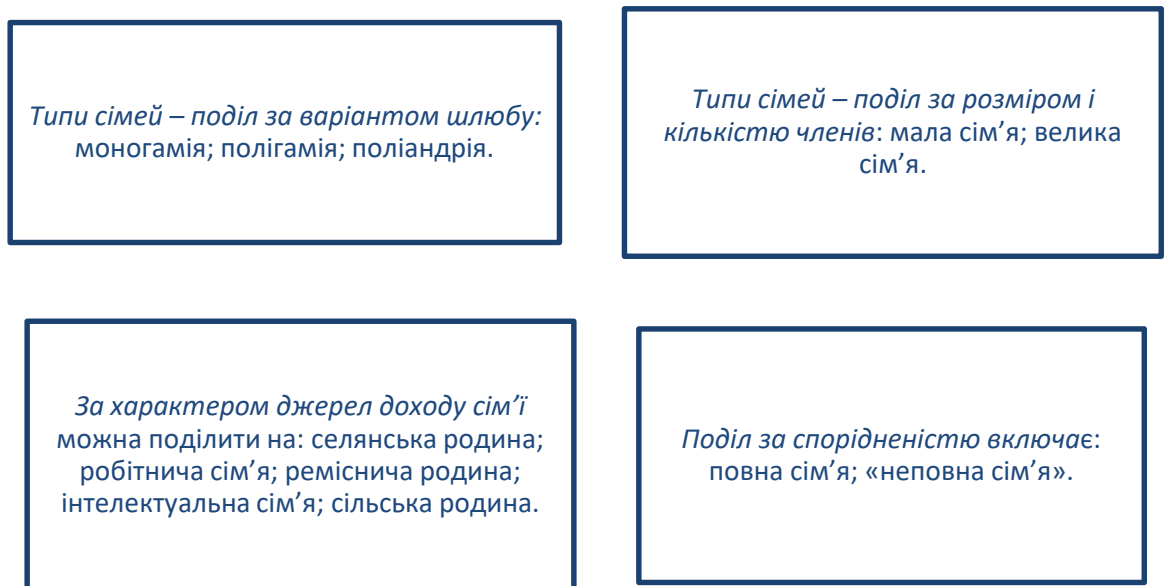

Рис. 1.2. Типи сімей

У межах моногамної сім'ї ми можемо визначити розширену сім'ю, що складається з кількох поколінь – так звану велику сім'ю. Зазвичай воно складається з двох або кількох нуклеарних сімей, підпорядкованих одній родині. Така сім'я складається з кількох покоління живуть разом під одним дахом і визнає патріархальну владу батька сімейства. Нуклеарна сім'я зазвичай розглядається як ідеал. Це самостійна одиниця, часто ізольована від великої родини, де батьки та діти живуть одні разом, і часто також географічно віддалена від бабусь, дідусів, тіток, дядьків і двоюрідних братів. Це модель, яка наголошує на незалежності та самозабезпеченні, що, безсумнівно, може заохочувати сильні індивідуальні навички, але також може призвести до відчуття ізоляції з відсутністю спільної підтримки, яку природно забезпечують розширені сімейні структури, що часто посилює

стрес, який батьки вже втрачені, і залишають дітей без «села» навколо них, яке може забезпечити так багато витончених і часто нематеріальних способів. Їх члени обмінюються послугами один з одним і це відрізняє їх від членів незалежної нуклеарної сім'ї [18].

Нуклеарні сім'ї, включені в розширену нуклеарну сім'ю, зберігають власну економічну незалежність, вони можуть бути просторово розпоршені, їм не вистачає ієрархічної структури влади, зберігаючи при цьому інтенсивність родинних зв'язків [19].

Побудова стосунків потребує часу та зусиль. Батьки наполегливо працюють над розвитком міцних і динамічних стосунків з кожною своєю дитиною. Діти ростуть і змінюються з кожним новим етапом розвитку, що змушує дорослих адаптуватися до нових правил і обставин. Сім'ї мають певні якості, які залишаються незмінними, що побудовані на безпеці, безумовній любові, взаємній повазі, прийнятті та гнучкості [12].

Безпека лежить в основі зв'язків і саморегуляції. Це починається, коли потреби новонародженої дитини задовольняються його батьками. Тоді він дізнається, що його батьки постійно поруч із ним, забезпечуючи його їжею, теплом, комфортом, любов'ю та стимулюванням. Завдяки цій взаємодії створюється довіра, яка триватиме все життя. Це формує міцну основу стосунків між батьками та дитиною та емоційного благополуччя дитини [10].

Безумовна любов є прямим результатом збудованої довіри. Діти повинні знати, що ця любов не послабиться через їхні злети та падіння, і що їхні батьки завжди будуть поруч, щоб емоційно підтримати їх, незважаючи ні на що. Їм потрібно відчувати, що невдачі не визначають, чи гідні вони любові, яку вони отримують від батьків. Батьки можуть виховувати цю якість, будучи емоційно доступними для своїх дітей, довіряючи їм досліджувати свій світ і дозволяючи їм вчитися на помилках [13].

Батьки часто вважають, що діти повинні їх поважати. Повага повинна бути взаємною. Діти повинні знати, що їхні думки, почуття та права мають значення. Повага починається з хорошого спілкування.

Прийняття – це відкрита концепція, що означає: сприймати індивідуальність вашої дитини, зустрічати її там, де вона є, і плекати її унікальні якості; прийняти його обмеження та вади, обережно допомагаючи йому подолати перешкоди [1].

Гнучкість означає прийняття того, що дитина завтра може відрізнитися від того, ким вона є сьогодні. Тільки дитина, якою вона є на той момент, може керувати підходом і вихованням дорослого. Це також означає усвідомлене виховання дітей із розумінням того, що у вихованні дітей ніколи немає жодних проблем.

Стосунки батьків і дітей є складними. Міцний фундамент може допомогти зробити його міцнішим на кожному етапі розвитку дитини. Батьківсько-дитячі стосунки мають винятковий вплив на становлення особистості дитини, причому вони можуть як забезпечити її гармонічний розвиток, так і спричинити її невротизацію.

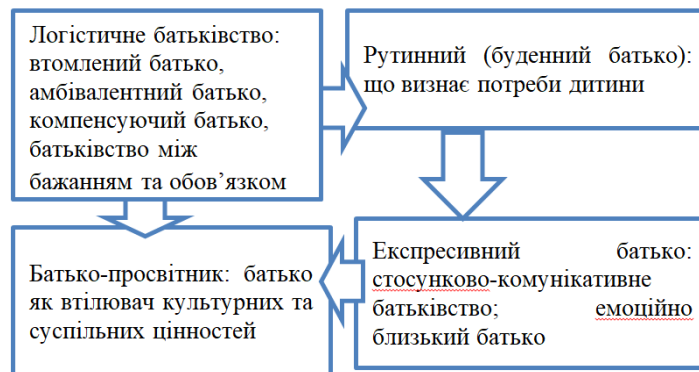

Рис. 1.3. Модель видів «нового» батьківства за М. Barbetta-Viness and T. Cano

Стосунки між батьками та дитиною – це унікальний зв'язок, який сприяє цілісному росту та розвитку дитини, що закладає основу для їх поведінки, особистості, рис і цінностей [2].

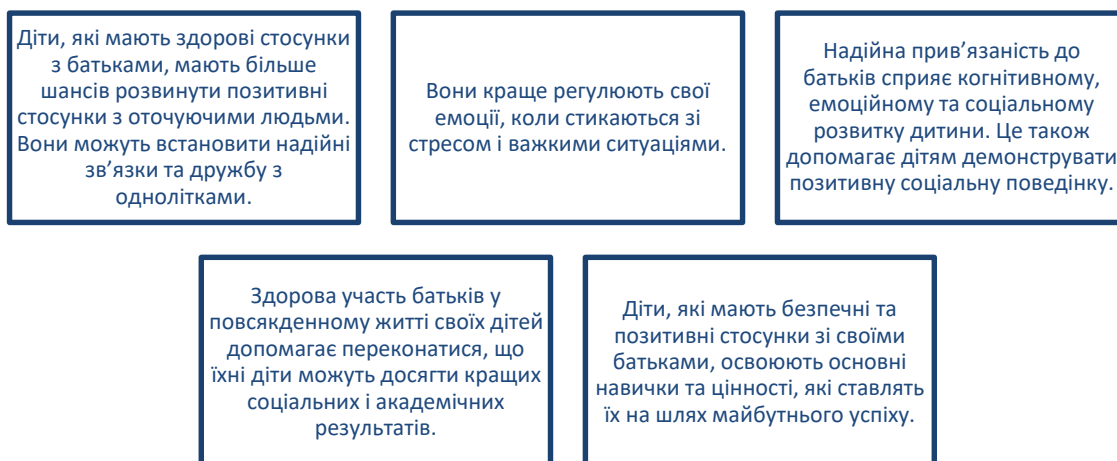

Рис. 1.4. Важливість стосунків батьків і дітей

Зокрема, М. Barbetta-Viness and Т. Сапо запропонували систему координат, яку створюють два напрямки – дихотомія «рутинне, буденне батьківство» або «батько як носій культурних, суспільних цінностей» і дихотомія «інструментальне батьківство» або «експресивне батьківство» – та розподілили чоловіків за ступенем цінностей у реалізації батьківства [35].

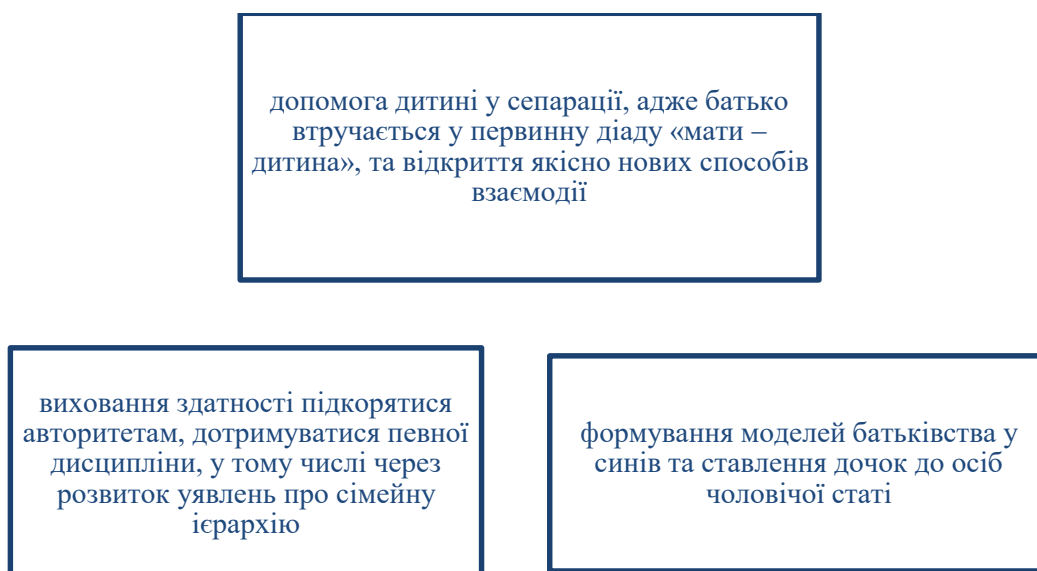

Рис. 1.5. Специфічні функції батька

Проблема існування такого нового соціального явища, як дистантна сім'я стає не рідкістю, а нормою життя не лише у Європі, а й в Україні. У

результаті сучасних реалій доводиться спостерігати деформування сімейно-шлюбних відносин, виникнення неповних сімей через тривалу відсутність батьків, змушених залишати сім'ю, їдучи на заробітки в інші країни. Сім'ю, члени якої з різних причин знаходяться на відстані, вчені (А. Ваврик, Г. Венгер, І. Гребеніков, Я. Гошовський, А. Лідерс, У. Садова, Л. Тимків, С. Татарчук, Л. Федорова та ін.) називають дистантною [30].

Зокрема, дистантну сім'ю характеризують як сім'ю, де життєдіяльність кожного з подружжя через специфіку їхньої професії проходить переважно окремо. До таких відносять сім'ї бортпровідників, моряків, артистів, космонавтів, геологів, військових, спортсменів, трудових мігрантів і вважають, що у середньому таких сімей 4–6% від загальної кількості.

Г. Венгер дистантною називає сім'ю, члени якої перебувають з різних причин з відривом один від одного: особливості професії, висновок, лікування, нездатність утримувати сім'ю і передача дітей тимчасово в інтернат [2].

Я. Гошовський поділяє дистантні сім'ї на кілька категорій: сім'ї, де існує взаєморозуміння (кожен з батьків виконує відведену йому роль, а один із них заробляє гроші на навчання дітей, будівництво житла, відкриття власного бізнесу тощо); неблагополучні дистантні сім'ї (з дітьми вдома залишається один з батьків, найчастіше батько; неможливість суміщення за таких умов виконання ролі матері та батька); обидва батьки тривалий час перебувають на заробітках за кордоном (дитина, як правило, залишається під опікою бабусі, дідуся, далеких родичів, сусідів, друзів та ін.) [6].

Л. Федорова у своїх дослідженнях типології дистантних сімей, виділяє три основні критерії: причину утворення такої сім'ї, де збережено міцні сімейні відносини; якість сімейних відносин; проживання за рівнем спорідненості, виділяючи такі сім'ї [23]:

- утворені внаслідок тривалого ув'язнення одного з батьків;

- ті, що утворилися внаслідок виїзду на заробітки одного з батьків у дальнє зарубіжжя (як правило, перебування цього батька за кордоном на заробітках триває десять років, а то й більше);
- утворені внаслідок виїзду одного з батьків до ближнього зарубіжжя (постійне перебування на сезонних роботах);
- сім'ї, де батьки працюють вахтовим методом (нафтовики, газтовики та ін.);
- сім'ї, у яких батьки періодично певний час відсутні (військові, моряки, артисти, спортсмени та ін.);
- які у результаті фактичного розпаду сім'ї – чоловіка проживають окремо від сім'ї тривалий час;
- сім'ї, в яких діти народжені поза шлюбом та батьки ніколи разом не проживали;
 - сім'ї, які з громадян різних держав, у яких дитина проживає періодично з одним із батьків [33].

Відповідно за якістю сімейних відноси виділяються сім'ї: благополучні та неблагополучні; конфліктні, безконфліктні. За рівнем спорідненості: сім'ї, у яких дитина проживає з одним із батьків; сім'ї, у яких дитина проживає із родичами; прийомна сім'я; опікунська сім'я [33].

Отже, дистантна сім'я розуміється як повна сім'я з дітьми, в якій один із батьків довго відсутній через трудову діяльність, що виконується в іншому місті (або країні). У такій сім'ї контакти з дітьми відрізняються нерегулярністю (викликані трудовими вахтами) та дистантністю (викликані опосередкованим спілкуванням за допомогою засобів зв'язку).

У сім'ї, де чоловік їде на тривалий час за межі своєї країни з метою трудової діяльності виникають своєрідні дитячо-батьків ті відносини, які впливають на процес самосвідомості підлітка. Діти трудових мігрантів

загалом мають ті ж проблеми, що й їхні однолітки: проблеми з навчанням, побудова взаємовідносин із протилежною статтю тощо. Але через відсутність батьків у них виникають додаткові проблеми: переживання за батьків, занепокоєння, самотність, страх, надмірні спроби самоствердитись. Нерідко це призводить до девіантної поведінки та частих конфліктам [24].

Більшість дітей мало зачіпає від'їзд батьків. Ці підлітки вважають, що можуть ухвалювати самостійні рішення за відсутності батьків протягом 1-3 місяців. Спілкування з батьками здійснюється за допомогою телефону та скайпу – 2-3 рази на тиждень. Підлітки, які мають батька вдома, а мати працюють за кордоном, вважають, що батько їх нічого не зможе навчити, оскільки вони вже дорослі і самі всі знають [22].

У дистантних сім'ях зберігається структура самої сім'ї, тобто, є обидва батьки та діти. Однак у зв'язку з необхідністю від'їзду на заробітки батьки та діти роз'єднані просторово. Отже, виключається можливість одного з батьків (рідше обох) належним чином практично виконувати всі свої сімейні функції. Відповідно, порушується функціонування сімейної системи. Але це не означає, що всі дистантні сім'ї є неблагополучними. У коло основних психологічних проблем дистантних сімей України входить і те, що з від'їздом одного з подружжя більшість потреб, які раніше задовольнялися у ній, перестають задовольнятися чи задовольняються над повною мірою [16].

Задоволення потреб у психологічному комфорті та емоційній підтримці, почуття безпеки, почуття цінності та значущості свого «Я», емоційному теплі та любові; задоволення потреб у спільному проведенні дозвілля, організація спільного ведення домашнього господарства, поділ праці сім'ї; задоволення потреб у спілкуванні з близькими людьми, у встановленні надійних комунікативних зв'язків із ними, а також задоволення індивідуальної потреби у батьківстві чи материнстві, контактах з дітьми, їх вихованні, самореалізації у дітях значно утруднюється, є сильним стресогенним фактором, що призводить до зростання нервово-психічної напруги особистості [33].

Таким чином, у сучасному світі сім'я часто опиняється на стику соціальних, психологічних та економічних проблем суспільства; сім'я – головний захисник особистості, хоча сама у своїй відчуває внутрішні хворобливі протиріччя. Зв'язки «батько-дитина» мають найважливіше значення розуміння сформованої структури сім'ї, її актуального стану та напрямів майбутнього розвитку [29].

Батьківсько-дитячі взаємини – це система різноманітних почуттів стосовно дитини, які відчувають батьки; поведінкових стереотипів, які практикуються у спілкуванні з ним, особливостей сприйняття та розуміння характеру особистості дитини, її вчинків [30]. Виходячи з цього визначення, можна аналізувати ставлення до дитини у таких напрямках: взаємодія батьків із дитиною (позиція батьків); відрефлексоване батьком ставлення до дитини та взаємодія з нею; ставлення батька до дитини, підпорядковане впливу несвідомої мотивації батька (батьківські установки).

Практично всі визначення мають у своїй основі двоїстість батьківських відносин: з одного боку, їх головною характеристикою є любов до дитини, задоволення від спілкування з нею, радість, потреба та прагнення її захисту та забезпечення безпеки [31], а з іншого – батьківсько-дитячі взаємини характеризується контролем та, іноді, підвищеною вимогливістю. У першому випадку основою виховання є увага та заохочення, а у другому – покарання та строгість.

1.2. Родинна депривація в сім'ях трудових мігрантів

Безпрецедентний масштаб трудової міграції в Європі має руйнівний вплив на добробут дітей, яких залишили. За відсутності одного або обох батьків життєво важливі потреби цих дітей, такі як належне харчування чи охорона здоров'я, часто не задовольняються, і їм бракує емоційної турботи та підтримки.

Сімейна депривація – це часткове або повне позбавлення дитини соціалізаційного потенціалу сімейного піклування, незадоволені потреби та емоційна залежність від сім'ї. Сімейна депривація характеризується неможливістю або складністю ідентифікації дитини з дорослим як носієм певної соціальної ролі та емоційною залежністю. Сюди входить відкидання, незадоволення базових потреб дитини, таких як прив'язаність, приналежність, безпека, прийняття, прихильність і довіра до світу, а також відсторонення від соціалізуючого потенціалу сімейної опіки [26].

Таким чином, суттєвою ознакою сімейної депривації в підлітковому віці є незадоволення базових і важливих потреб. Відсутність зразків «дорослості» у сфері інтимно-особистісного спілкування у підлітковому віці деформує механізми ідентифікаційних механізмів [12].

Серед довготривалих та небезпечних наслідків сім'ї є: соціальні, емоційні, когнітивні, комунікативні, гендерні та ін. Серед довгострокових небезпечних наслідків депривації – майбутні викривлення особистісного розвитку дитини, нездатність до успішного соціального та репродуктивного функціонування. Тяжкість деструктивних наслідків депривації залежить від віку дитини. Крім того, чим більш безпорадною та залежною є дитина, тим сильніший вплив. Емпіричні дослідження переконливо підтверджують зв'язок ранньої депривації з девіантною поведінкою [14].

Батьківська депривація заважає в майбутньому збудувати повноцінну, гармонійну родину. Вплив сімейної депривації стосується не тільки дітей, які виховуються поза родиною, а й дітей із сімей трудових мігрантів. У зв'язку із цим особливого теоретичного та практичного значення набуває вивчення уявлень про майбутнє сімейне життя дітей, що знаходяться в деприваційній ситуації. Для того, щоб почати діяти, людина спочатку уявляє собі мету, яку вона хоче досягти. Уявлення, які сформовані в дитинстві, започатковують життєвий план або сценарій, що штовхає людину до цілей, які співпадають із ним. Побудувати будь-що, не уявляючи результату, неможливо. Тому кожна

особистість намагається відбудувати своє життя, свою сім'ю так, як вона бачить її у своїй уяві [6].

Уявлення про майбутню сім'ю є також дуже важливими для формування феномену «батьківства», який взагалі регулює майже всі взаємовідносини в сім'ї та відповідає за первинну соціалізацію дитини. Ці уявлення дитина переважно засвоює з найближчого навколишнього середовища. І тому вони залежать насамперед від того, де виховувалася дитина. Образи майбутньої сім'ї та батьківської тісно пов'язані. Так, наприклад, уявлення про майбутню сім'ю дівчат із неблагополучних сімей, суттєво відрізняються від дівчат із благополучних сімей. По-перше, вони бажають створити сім'ю в більш ранньому віці. По-друге, їх уявлення мають компенсаторний характер і є проявом депривованих у батьківській сім'ї потреб у безпеці та любові. Це призводить до різних моральних і психологічних відхилень у поведінці та діяльності [35].

Таблиця 1.1

Особливості психічного розвитку депривованих дітей

ВІК	Особливості психічного розвитку депривованих дітей
від народження до 1 року	млявість, апатичність, відсутність життєрадісності, зниження пізнавальної активності, площинність емоційних проявів, відсутність прив'язаності до дорослого, недовірливість, замкнутість, похмурість, пасивність
від 1 до 3 років	низькі пізнавальні інтереси, відставання у розвитку мови, затримка в оволодінні предметними діями, відсутність самостійності
від 3 до 7 років	пасивність у всіх видах діяльності (особливо в грі), бідна мова, слабка увага, конфлікти у стосунках із однолітками
від 7 до 10 років	затримка (або відсутність) образного мислення, що потребує внутрішнього плану дій (виконання операцій подумки), нерозвиненість довільності у поведінці, саморегуляції, плануванні дій
від 11 до 16 років	ставлення до дорослих і однолітків ґрунтується на їх практичній корисності для дитини; формується здатність "не заглиблюватися у прив'язаності", поверховість почуттів, моральне утриманство (звичка жити за наказом), ускладнення в становленні самосвідомості (переживання власної ущербності), зростання труднощів в оволодінні навчальним матеріалом, грубі порушення дисципліни.

Незважаючи на те, що політичний дискурс щодо міграції стає важливою темою у порядку денному глобального розвитку, наслідки/наслідки для здоров'я дітей, яких залишили батьки-мігранти, приділяють обмежену увагу. Поточна база доказів щодо впливу трудової міграції на здоров'я як мігрантів, так і їхніх сімей залишається слабкою.

Вплив на здоров'я залишених сімей особливо відчутний для більшості країн, які відправляють робочу силу, які переважно є країнами з низьким і середнім рівнем доходу, яким не вистачає достатніх ресурсів для реагування на загальні результати для охорони здоров'я, пов'язані зі збільшенням міграції та її каскадним зворотним впливом. Зміна демографічних показників і епідеміологічних профілів захворювань може посилити зміни, викликані збільшенням міжнародної міграції в країнах, звідки направляється робоча сила. Міжнародна трудова міграція, незважаючи на грошові перекази та інші отримані переваги, також іноді може негативно впливати на здоров'я, порушувати сімейну та соціальну єдність і збільшувати навантаження на системи охорони здоров'я [38].

Сучасні дані показують як негативний, так і позитивний вплив міграції батьків на психічне здоров'я та стан харчування таких дітей. В Україні, соціально-емоційна дезадаптація та поведінкові проблеми виникають серед дітей, чий батьки відсутні через роботу мігрантів. Крім того, інші дослідження показали, що залишені діти мають більший рівень нехтування харчуванням порівняно з дітьми, батьки яких не є трудовими мігрантами.

Прийняття суспільством транснаціональних сімей трудових мігрантів і транснаціонального батьківства можуть виступати визначальним фактором у зниженні вразливості та забезпеченні стійкості дітей, батьки яких відсутні через міграцію. Проблеми з психічним здоров'ям або харчуванням, які виникають внаслідок розлучення батьків через міграцію, можуть бути менш травматичними, якщо досвід міграції розподіляється колективно, нормалізується в соціальних/сімейних структурах і існують відповідні системи підтримки, що дозволяє дітям розвиватися за адаптивними траєкторіями [40].

Дотримання балансу між правами людини (наприклад, правом матері-одиначки на міграцію) з наслідками для здоров'я та потребами соціального захисту дітей, які залишилися поза домом, і осіб, які піклуються про них, залишається проблемою політики. У контексті економіки, яка залежить від

грошових переказів, такі виклики формують політичні завдання для урядів (та міжнародних організацій), які прагнуть краще керувати міграцією для розвитку та подолання бідності.

Щоб пом'якшити соціальні ризики та ризики, пов'язані зі здоров'ям, сприяти витривалості та дозволити дітям мігрантів розвиватися, МОМ сприяє створенню багатовимірної системи втручання за участю урядів (як мігрантів, які відправляють, так і приймаючих), індустрії трудової міграції, приватного сектору, громадянське суспільство, регіональні структури управління, донори та партнери з розвитку, а також самі сім'ї мігрантів [43].

Сім'я відіграє вирішальну роль у прийнятті рішення про міграцію. Актуальність сімей чоловік-дружина (нуклеарних) у формуванні міграційних рішень і те, чим ці рішення відрізняються від мотивації самотніх людей, є постійною темою, яка викликає занепокоєння в економічній та соціологічній літературі. Вважається, що подружні пари мають менший ступінь свободи у прийнятті рішення про міграцію, оскільки вони прагнуть максимізувати добробут сім'ї в цілому, а не власну чисту вигоду [27].

Дослідження McKinnish і Tenn показують зв'язок дружини з рішенням чоловіка про міграцію через меншу зарплату та можливості працевлаштування після міграції. Крім того, дослідження виявили, що сімейна міграція є функцією участі розширених сімей у процесі прийняття рішення про міграцію, таким чином, розширена сім'я може впливати на рішення нуклеарної сім'ї.

Ngenzebuke [43] показує, що присутність членів розширеної родини позитивно впливає на повноваження жінок приймати рішення. Крім того, розмір і близькість до розширеної родини також мають значення для повноважень жінок щодо прийняття рішень щодо майна. Однак у документі встановлено, що більша кількість родичів чоловіків живе в тому ж селі, що й пара, порівняно з родичами жінок, які живуть в інших селах. Ймовірно, це пов'язано з традиційною практикою, коли жінка переїжджає до сусідніх сіл для одруження, або через зв'язок жінки з рішенням про міграцію чоловіка. У

будь-якому випадку ці результати свідчать про те, що жінки можуть мати повноваження приймати рішення у своїй родині, але все ще можуть бути пов'язані з рішенням про міграцію своїх колег-чоловіків. Або, як запропоновано в Amirapu [36] жінки виявляють свою незалежність, вибираючи шлюб як спосіб міграції із сільської місцевості. У дослідженні використовується природний експеримент із мостом, побудованим між Даккою та навколишніми сільськими районами, який зменшив час подорожі та витрати на міграцію для сільських домогосподарств. Самостійна міграція жінок не зростає, але шлюби з чоловіками, які народилися в сільській місцевості з метою міграції, збільшилися. Основною причиною цього є стигма та соціальні норми, пов'язані з незалежними жінками, які мігрують до міст з економічних причин. Одна інтерпретація може полягати в тому, що жінки справді мають певну свободу волі в тому, як вони орієнтуються в соціальних нормах свого сільського місця. Шлюб може використовуватися як спосіб для жінок отримати доступ до кращого життя для себе та своїх дітей у міських районах [31].

Чоловіки, які мігрують без подружжя, дають жінкам певну автономію та контроль над ресурсами домогосподарства, а також більше відповідальності. Але такий ступінь контролю та відповідальності залежить від таких факторів, як рівень освіти, наявність дітей, право власності на орну сільськогосподарську землю або наявність членів великої родини.

Інші дослідження (Yabiku et al., de Haasi van Rooij, а також Desai і Banerji) знайшли здебільшого неоднозначні результати щодо ступеня автономії та відповідальності, які переходять до жінок (або дружин), яких залишили. Але всі ці дослідження погоджуються з тим, що присутність членів розширеної сім'ї пом'якшує автономію жінки, тоді як обов'язки можуть бути розділені з членами розширеної родини [45].

Як зазначалося раніше, незважаючи на те, що присутність членів розширеної родини може призвести до зменшення повноважень щодо прийняття рішень у жінок, чиї подружжя мігрували з метою роботи, самі

жінки все ще можуть бути вільними від початкового рішення щодо міграції їхніх подружжя.

Модель «чоловік-дружина» є важливим внеском у розуміння міграції в розвинутих країнах, де домогосподарства по суті є «нуклеарними». Проте домогосподарство з розширеною сім'єю є домінуючою сімейною структурою в країнах, що розвиваються. Складність розширеної сім'ї, її структура розширеної сім'ї відрізняються залежно від регіону, оскільки вони включають нуклеарну сім'ю, а також дядьків, тіток і двоюрідних братів і сестер підмножина повної сімейної структури. Дуже малоймовірно, що міграція залишає «порожнє домогосподарство».

Потенційні мігранти мають місце корисності та на етапі перед прийняттям рішення формують очікування щодо досягнення цінних цілей у приймаючій країні (беручи до уваги фактори притягування). Однак на етапі перед прийняттям рішення потенційні мігранти будуть зважувати наслідки своїх дій для однолітків і членів родини. Певні характеристики домогосподарств призведуть до меншої ймовірності міграції через високі економічні, соціальні та емоційні витрати. Обмеження, які накладаються сімейним станом на рішення про міграцію в нуклеарних сім'ях, не поширюються без ускладнень на наявність членів розширеної сім'ї [44].

Однак менш зрозумілим є той факт, що наявність членів розширеної родини може розірвати міграцію нуклеарної сім'ї та створити нову ситуацію, коли один із подружжя мігрує, а інший залишається. Міграція, яка спостерігається в таких ситуаціях, може бути переважно тимчасовою, але є важливим виміром, який слід враховувати через її потенційний вплив на автономію жінки в домогосподарстві та прив'язаність до рішення про міграцію чоловіка. Зв'язаність подружжя набуває нового виміру, оскільки він/вона стає не більше прив'язаним до членів розширеної родини, ніж його/її власне подружжя [46].

Таким чином, сімейний стан є стримуючим фактором для індивідуальних рішень щодо міграції, і одружені чоловіки значно рідше мігрують, ніж неодружені чоловіки.

Основною рушійною силою міграції з України є відсутність робочих місць у країні, а швидше низький рівень доходу, якого недостатньо для забезпечення прийняттого рівня життя [19].

Більшість трудових мігрантів із України працюють на низькооплачуваних роботах у країнах призначення. Більшість із них не мають вищої освіти, працюють у будівництві, у промисловості, решта у ресторанах, на виробництві, а також прибиральниками та водіями.

У багатьох сім'ях трудових мігрантів як мінімум двох дітей залишено під опікою. Майже більшість таких дітей живуть із матір'ю, оскільки батьки-мігранти заробляють більше та відправляють більше грошей своїм сім'ям.

Члени сім'ї, особливо матері, часто мігрують, залишаючи дітей віком до 6 років. Ці роки є важливим періодом у розвитку дітей, коли встановлюються їхні стосунки з батьками [22].

Більшість домогосподарств залежить від грошових переказів, оскільки вони допомагають оплачувати медицину, освіту, найкраще харчування та житло. У половини із опитаних сімей мігрантів витрати перевищують доходи та борги. Багато сімей немає інших джерел стабільного доходу, а половина їх безробітна.

Діти часто не задоволені освітою через погане шкільне обладнання, неякісне навчання та нестачу вчителів, а також відсутність позакласних занять та соціальної підтримки в школах, коли у дітей є вільний час. Діти мігрантів отримують підтримку у виконанні домашніх завдань та у навчанні, коли це необхідно, а опікуни контролюють успішність дітей через спілкування з учителями [10].

Міграція батьків негативно впливає на емоційне благополуччя дітей, вони почуваються нещасними і занепокоєні. Збільшення домашніх обов'язків негативно впливає на настрої дітей. Вони стверджують, що опікуни не

розуміють їх так добре, як їхні батьки, оскільки останні краще знають їхній характер. Часто опікуни застосовують фізичні покарання, що погіршує настрій дітей після від'їзду батьків. Насильство перешкоджає розвитку дітей, знижує здатність до навчання, успішність у школі, знижує самооцінку, створює емоційний стрес і депресію, інколи ж виливається в навмисне заподіяння собі шкоди. Емоційні проблеми дитини можуть зростати, і крайнім наслідком відсутності підтримки та допомоги може бути спроба самогубства.

Більшість сімей вважає, що позитивні наслідки міграції значно переважають негативні. Грошові перекази, надіслані членами сім'ї, які працюють за кордоном, можуть знизити економічну вразливість сімей мігрантів. Однак все ще залишається відкритим питання чи є грошові перекази достатніми для повного задоволення потреб сімей, особливо пов'язаних із психологічним благополуччям дітей. Через міграцію батьків діти можуть страждати від наслідків розпаду сім'ї, отримувати недостатній догляд та ризикують опинитися в інтернатних установах. Це може особливо вплинути на їх психологічний та емоційний стан здоров'я [1].

У деяких випадках діти можуть також бути відповідальними за домашню роботу, які зазвичай виконуються дорослими, такі як догляд за братами та сестрами, робота по дому та сільському господарстві, що може перешкодити навчанню дітей та на їхнє вільне проведення часу. Зокрема, можна прослідкувати за трьома важливими потенційно негативними впливами на дітей:

Вплив на догляд дітей. У більшості трудових мігрантів є діти, але вони вважають за краще мігрувати поодинці, залишаючи дітей під наглядом іншого з батьків або родичів або, в деяких випадках, поміщаючи їх до інтернатних установ. Коли батьки мігрують, матері зазвичай є основними опікунами дітей. Опіка родичів є найбільш поширеною для дітей, коли обоє батьків мігрують. У більшості випадків опіка родичів є найбезпечнішим і найстабільнішим середовищем для дітей. Однак така опіка офіційно не

оформлена та не зареєстрована у відповідних органах, і коли опікуни мають економічні проблеми, діти наражаються на ризик бездоглядності, експлуатації та жорстокого поводження.

Вплив на психологічний добробут дітей. Незалежно від ситуації в сім'ї більшість дітей сумують за батьками, коли вони мігрують. Результати дослідження показують, що батьківська міграція має найбільший вплив на емоційне благополуччя дітей. Дослідження виявило, що міграція батьків веде до нижчого рівня емоційного благополуччя дітей: коли діти живуть без батька, більшість повідомила про погіршення настрою та виникнення смутку. Також емоційний стан погіршується зі збільшенням тривалості відсутності батьків та у сім'ях з нижчим доходом. Коли діти нудьгують за батьками, у них підвищується рівень стресу, з'являються коливання в настрої і змінюється поведінка, що негативно позначається на інших аспектах психологічного благополуччя дітей [4].

Вплив на захист та благополуччя дітей. Коли батьки мігрують та залишають дітей, їх благополуччя та захист серйозно порушуються. Аналіз п виявляє, що опікуни зазвичай використовують різні методи виховання та контролю над дітьми: зазнають фізичних покарань, зазнають насильства вдома, та школі.

Третина дітей бере на себе додаткові обов'язки після міграції батьків, і це в основному пов'язане з домішкою, наглядом за дітьми та доглядом за братами та сестрами. Самі діти не вважають додаткову роботу проблемою, яка заважає навчанню чи іншим аспектам життя.

Стримувальний вплив сімейного стану на міграційні рішення є лише особливими умовами більш загального процесу прийняття міграційних рішень у розширеній родині. Наявність членів великої родини пом'якшить вплив сімейного стану на рішення щодо міграції та поширеність зв'язаних переселенців.

Таким чином, основними чинниками, які призводять до специфічного психічного розвитку підлітків є: дефіцит батьківсько-материнського впливу;

своєрідна система спілкування дорослих з підлітками; домінування педагогічної культури авторитарного типу; жорстка регламентація життєдіяльності; особливості формування практичного життєвого досвіду вихованців; звуження навколишнього середовища; відсутність особистісно-орієнтованого підходу.

1.3. Психологічні особливості батьківсько-дитячих стосунків в родинних трудових мігрантів

Міграція сама по собі є складною, представляючи унікальні та динамічні наслідки для окремих людей і сімей. Труднощі батьків-мігрантів в одному поколінні, через соціальну нерівність і культурні бар'єри, впливають на боротьбу та успіхи наступного покоління. Передача батьківських труднощів від мігрантів до їхніх дітей робить останніх особливо вразливими до проблем психічного здоров'я, особливо під час пандемії, війни.

Парентифікація включає серію змін ролей, під час яких дитина повинна піклуватися про одного з батьків. Діти, які виховуються як батьки, можуть мати труднощі зі стосунками, погані межі та тривожність у дорослому віці. Коли батьківство визнано, його можна обробляти з терапевтом.

Емоційне насильство в сім'ї може приймати різні форми, деякі з яких є явними, як-от обзивання, приниження, критика чи контроль. Одна з найпоширеніших і дуже прихованих форм насильства, з якою стикаються особи, які пережили травму у стосунках, включає виховання батьків. Парентифікація включає серію змін ролей, коли дитина поміщається в роль, яка потребує піклування (фізично чи психологічно) про батька [32].

Батьківство може виникнути з низки причин, зокрема: погане здоров'я батьків, вживання батьківських речовин, проблеми психічного здоров'я

батьків, відсутність належної підтримки з боку батьків (батьків) з боку інших дорослих.

Іноді в основі розвитку цієї динаміки лежать тонкі труднощі, зокрема батьки, які можуть боротися зі складною динамікою особистості, наприклад із залежними рисами («Я безпорадний, я нічого не можу зробити без підтримки»), і проєктують ці труднощі на дітей за відсутності відповідні опори. Подібним чином діти батьків-нарцисів часто повідомляють, що вони відчували, що їм потрібно бути «ідеальними» та віддзеркаленням успіху їхніх батьків у батьківській ролі, і, таким чином, несли тягар підтримки слабкої самооцінки своїх батьків – це витончена форма батьківство, оскільки дитина бере на себе завдання підтримувати та підтримувати психологічну цілісність своїх батьків, що є завданням дорослих [9].

Батьківство може включати низку видів поведінки, від явного – змушувати дітей виконувати фізичні завдання, які зазвичай покладаються на дорослих у сім'ї, включаючи такі завдання, як приготування їжі та прибирання [1], догляд за братами та сестрами чи піклування про самих батьків, до тонше – довіряти дитині у спосіб, який не відповідає її віку, шукати емоційної підтримки від дитини, очікувати від дитини завдань, що виходять за межі її можливостей розвитку, шукати поради у дітей, використовувати їх як посередників або буферів і залучати їх до сім'ї конфлікти. Так само очікування, що дитина буде зберігати та зберігати сімейні таємниці (наприклад, батько, який страждає від алкоголю), так що дитина не зможе шукати підтримки для себе, ставить її в роль батьків.

В емоційно здорових сім'ях батьки визнають, що їхня роль включає турботу про дитину, задоволення її потреб у розвитку, підготовку дитини для формування нових навичок, підтримку індивідуалізації та відокремлення від сім'ї. У сім'ях, для яких характерно батьківство, емоційний наголос залишається на фізичних і психологічних потребах батьків, що зазвичай призводить до того, що діти працюють на рівні, який набагато перевищує їхні можливості розвитку. Діти, які є батьками, зазвичай стикаються з

проблемами, які вони не можуть повністю зрозуміти (наприклад, вживання батьками психоактивних речовин або проблеми з психічним здоров'ям), можуть вимагати вирішення проблем, які здаються страшними або надто складними для вирішення дитиною, можуть вимагатися розмістити свої Крім власних потреб, намагаючись піклуватися про батьків, вони можуть почуватися відповідальними за благополуччя батьків і зазвичай не можуть брати участь у звичайних завданнях дитинства, таких як гра, освіта та налагодження стосунків з однолітками. Іноді батьківських дітей хвалять за таку поведінку, і їхні власні батьки та інші дорослі вважають їх «зрілими» або «мудрими для свого віку» [11].

Вплив батьківства на дітей може бути великим. Діти, які є батьками, можуть відчувати низку труднощів у дорослому віці, в тому числі; сплутаність ролей у сім'ї, труднощі з встановленням кордонів, всепроникна потреба догоджати іншим людям, тривога, перфекціонізм, труднощі у формуванні та підтримці інтимних або платонічних стосунків, упущені віхи розвитку, горе та пасивні стилі спілкування. У своїй основі всі ці труднощі виникають через низку психологічних потреб, які були підірвані в дитинстві, включаючи потреби у стосунках зі стабільним опікуном, незалежності, автономії, свободи волі та спонтанності.

Діти, які є батьками, вчать нехтувати власними потребами, прагнучи піклуватися про своїх батьків, і часто мають спотворені сценарії щодо важливості бути «безкорисливими» або відставляти власні потреби осторонь. Пропущені етапи, що відповідають віку, такі як формування тісних груп однолітків, можуть призвести до відсутності можливості розвивати м'які навички (наприклад, спілкування) і можуть призвести до труднощів з керування цими стосунками в дорослому віці. Тривога залишається дуже поширеною рисою досвіду батьківських дітей, оскільки вони стикалися з розумінням і вирішенням труднощів, надто складних для рівня їхнього розвитку, і, таким чином, зазвичай розвинули відчуття, що світ важкий і небезпечний, і що ніхто інший не зможе надавати підтримку чи допомогу, що

призводить до відчуття страху, ізоляції та безпорадності. Це часто може лежати в основі труднощів із генералізованою тривогою або соціальною тривогою у дорослому віці.

Хоча батьківство має далекосяжні наслідки, коли його визнають і називають, його можна опрацьовувати в роботі з компетентним терапевтом, навченим керувати травмами відносин. Працюючи з терапевтом над цими питаннями, може бути корисним повністю вивчити діапазон поведінки та динаміки, які характеризують конкретне сімейне середовище, в якому людина виросла, як людина сприймала ці проблеми в той час і вплив, який ці труднощі могли мати. Деякі конкретні сфери для вивчення включають самооцінку, формування кордонів, стосунки з однолітками, відповідальність, перфекціонізм і гіпернезалежність/самостійність. Також корисно залишити простір, щоб зосередитися на вивченні діапазону емоцій, які можуть виникнути, коли хтось визначив, що він є батьком, включаючи гнів і горе. Нарешті, важко вилікуватися від батьківства, перебуваючи в стосунках, що перетинають межі (зокрема, з батьком, який створив цю динаміку), і ця робота обов'язково включатиме вивчення існуючих стосунків, щоб підтримати дорослу дитину, яка є батьком, у створенні взаємних, здорових, підтримуючих, і обмежені відносини [49].

Економічний розвиток, та війна спричинили тенденцію міграції із села до міста, що постійно зростає, і моделі внутрішніх міграцій змінюються. Однією з найбільш помітних структурних змін є тенденція сімейної міграції, тобто перехід від мобільності одного члена до мобільності всієї родини в більшості домогосподарств. Це призвело до того, що велика кількість дітей шкільного віку слідом за своїми батьками-мігрантами поїхала до міста й стала дітьми-мігрантами. Така міграція часто відбувається заради сприятливіших економічних обставин, можливостей освіти та кращого життя. Соціальні організації спеціалізуються на наданні професійного управління психічним здоров'ям та спільної підтримки дітей-мігрантів у громадах, що відрізняється від таких послуг, що надаються в школах. Такий

підхід є вирішальним, оскільки дані показують, що мігранти загалом менше користуються послугами психосоціальної допомоги.

Розглянемо психологічні проблеми, з якими стикаються діти-мігранти під час адаптації до інших умов життя. Діти мігрують разом зі своїми батьками, деякі відвідують школу, де працюють їхні батьки, а деякі навіть народжуються та виховуються там, де працюють їхні батьки. Нестабільне життєве середовище негативно впливає на ріст і розвиток дітей, а міграція змінює міжособистісні стосунки в родині та порушує звичайний розклад дитини в школі. По-перше, вони намагаються інтегруватися в міське життя та сприймають величезні відмінності між регіонами; по-друге, їх життя з дитинства перебуває в «рухомому стані», і вони відчувають більше «невизначеності»; по-третє, поняття географії та кровної лінії поступово слабшає. Хоча вони не мають доступу до місцевої культури, вони також не мають ідентичності міських груп і не розвивають почуття приналежності до міст, куди вони мігрують. Як наслідок, діти з міграційним досвідом демонструють типові групові характеристики щодо світогляду та психологічного стану порівняно з однолітками-немігрантами. Більше того, діти-мігранти мають гірше психічне здоров'я, їм загалом не вистачає почуття безпеки та причетності, а також менше почуття відповідальності за участь у міському громадському житті [14].

Зокрема, розрив місцевої культури розмиває роль і обов'язки індивідів із недостатньою соціальною підтримкою та високим почуттям міжособистісного відчуження, що не сприяє психологічній адаптації, соціальній адаптації та майбутньому розвитку.

Більше того, цей досвід залишає дітей-мігрантів з розривами у фізичному та психічному здоров'ї, стосунках з однолітками, емоційному стані та когнітивному функціонуванні порівняно з їхніми однолітками. Відповідні дослідження показали, що діти-мігранти мають нижчу ефективність навчання та самооцінку, нижчий рівень задоволеності життям і суб'єктивного благополуччя, більше сприймають дискримінацію та

відчувають більше негативних емоцій, таких як соціальна тривога, самотність і депресія.

Тому виникає складна взаємодія міжособистісних стосунків, соціокультурних факторів і факторів навколишнього середовища серед окремих осіб (дітей-мігрантів), щоб проаналізувати та визначити їхні психічні потреби здоров'я. Згідно з Бронфенбреннером, шари екологічної моделі включають індивіда, мікросистему, мезосистему, екзосистему, макросистему та хроносистему, усі в концентричних колах, характеристики, включаючи фізіологічні та психологічні риси дітей, є ядром системи, а елементи повинні розглядатися щодо їх існування на кожному рівні та їх взаємодії з кожною системою [2].

Перші екологічні системи розглядають безпосереднє оточення людини, людей, з якими вона спілкується (наприклад, батьків, однолітків і сусідів), а також їх взаємодію між особою (підлітком або підлітком із сім'ї мігрантів) та постачальниками послуг психічного здоров'я. Мезосистема, яка складається з другого шару, принципово висвітлює та розглядає взаємозв'язки всередині мікросистеми. Очікується, що взаємодія між двома чи більше мікросистемами як мережею підтримки позитивно вплине на підлітків-мігрантів. Більше соціальне та культурне середовище, в якому знаходяться всі інші системи, називається макросистемою, що складається з ширшого середовища в цілому та походить від поглядів, ідеологій, культури, звичаїв і політики, які опосередковано впливають на інші установи та людей. Таким чином, це включає в себе механізми подолання дітей-іммігрантів, ресурси, доступні для них, де надається допомога, культурні перспективи щодо психологічних вимог та їхні наслідки для дітей-іммігрантів, коли вони переходять від підліткового віку до дорослого віку в хроносистемі.

Однак, з одного боку, діти-мігранти виявляють психологічні труднощі під час інтеграції в міста. З іншого боку, психологи зосереджуються на пластичності психічного здоров'я, приділяють увагу вирощуванню та

розвитку чудових психологічних якостей і прагненню до психологічної роботи в громаді, а також розвивають свою внутрішню динамічну систему.

Велике значення має поняття «Я», яке впливає з усвідомлення індивідом власного існування та оцінки власної соціальної ролі. Проте самооцінка та самоідентичність дітей-мігрантів низька, а їхня самооцінка нечітка. Перебування в новому середовищі раптово викликає у дітей-мігрантів шок щодо них самих і їхніх здібностей. Наприклад, деякі діти, які добре усвідомлювали свої академічні здібності в рідному місті, виявляють, що не можуть досягти успіху в міському середовищі, що часто змушує їх впадати в розгубленість [34].

Багато з них вважають сильний тиск, щоб пристосуватися. Переїхавши в нове середовище, вони були шоковані, дізнавшись, що успішність на екзамені першого семестру серед однокласників була лише середньою. Вони також усвідомили свої недоліки порівняно зі своїми міськими однокласниками, такі як знання про поп-культуру та хобі.

Для дітей-мігрантів «хороший» образ «Я» вразливий до викликів, що загрожує цілісності «Я». Крім того, багато хто стикається з обмеженими ресурсами та меншими можливостями знайти власну позицію в новому середовищі. Таким чином, психологи намагаються підвищити рівень самоефективності дітей і покращити самодослідження разом із самоствердженням за допомогою різноманітних громадських заходів, як пояснюється у фрагментах інтерв'ю нижче [18]:

Під впливом особистого життєвого досвіду діти-мігранти мають сильне відчуття невпевненості щодо реальності та майбутнього існування, а планування їхньої кар'єри та сім'ї має сильну доцільність та спекуляції. Працівники психологічної служби розуміють дітей мігрантів і наголошують, що вони перебувають у критичному періоді здобуття знань та становлення особистості. Вони намагаються шукати інтеграції самоідентичності та в процесі дослідження ідентичності, оцінки та адаптації. Водночас міграційний досвід, безперечно, є фактором, що сприяє тому, що вони почуваються

нестабільними та потребують адаптації до нового середовища. Упевненість у майбутньому може допомогти їм відчувати стабільність і надію.

Тісні стосунки між членами сім'ї є запорукою збереження психічного здоров'я та соціальної адаптованості особистості. Однак через послаблення сімейних стосунків, заснованих на географічному розташуванні, а також відносно мало часу та енергії для батьків, щоб піклуватися про своїх дітей та супроводжувати їх, дітям-мігрантам бракує почуття безпеки та прихильності та погано спілкуються з батьками [15].

Обмежені можливості батьків і тиск повсякденного життя частково призводять до ігнорування труднощів дітей. Крім того, життєвий шлях і цінності, закладені батьками, важко відповідають потребам оточення, що може легко викликати у дітей почуття невпевненості та навіть скарги на сім'ю. Однак сім'я все ще є важливим джерелом соціальної підтримки для дітей-мігрантів, і уявна підтримка дітей має більший вплив на їх фізичне та психічне здоров'я, ніж об'єктивна та матеріальна підтримка [8].

За допомогою сімейних групових заходів, таких як психологічне малювання між батьками та дітьми та заняття з читання між батьками та дітьми, можна покращити внутрішнє самовираження дітей через такі питання, як прихильність і сім'я, обмін та любов, щоб батьки могли відчувати та слухати своїх дітей. За допомогою майстер-класів для матерів, танцювальної терапії, тренінгового табору з якісного батьківства можна допомогти батькам досліджувати своє внутрішнє «Я», виявити свої емоції, зняти тиск [5].

Створення відповідних проектів, таких як заходи «батьки-дитина», батьківські навчальні табори та психологічні семінари для розширення прав і можливостей батьків і сприяння стосункам «батьки-дитина», які надають комплексну підтримку дітям-мігрантам та їхнім сім'ям, будуть ключовими у психологічній допомозі.

Крім сімейних стосунків, діти-мігранти зазвичай мають труднощі в соціальних взаємодіях, таких як делікатні міжособистісні стосунки та слабка

сприймана соціальна підтримка. Через суб'єктивне відчуття неблагополуччя, відчуття відчуженості та низької підтримки їм потрібна допомога у встановленні стійких зв'язків поза сім'єю:

Деякі діти-переселенці гратимуться разом, бо живуть неподалік і є односельцями. Цей соціальний зв'язок, здається, задовольняє їхні щоденні соціальні потреби, але зменшує їхню взаємодію з міськими дітьми.

Якщо дітям бракує почуття довіри, важко встановити добрі стосунки. Насправді деякі діти-мігранти мають об'єктивні матеріальні умови та соціальні відносини. Проте, стикаючись із негараздами, турботами та труднощами, вони суб'єктивно вважають, що не мають достатніх ресурсів соціальної підтримки, не мають ініціативи спілкуватися з друзями та шукати допомоги [4].

У процесі заохочення дітей-мігрантів будувати дружбу та відчувати довіру у взаємодії з однолітками можна використовувати технології професійної психології, щоб зрозуміти потреби та очікування дітей-мігрантів, підтримати їх у пошуку ресурсів, на які можна активно покладатися.

Задовольняючи спільні потреби, можна включати: підліткову та дитячу психодраму, групові консультації, групову терапію пісочної гри тощо, щоб допомогти дітям-мігрантам навчитися позитивного та конструктивного спілкування та методів реагування, поведінки соціальної взаємодопомоги, покращити соціальний емоційний розвиток і сприяти соціальній взаємодії між групами однолітків.

Багато дітей-мігрантів вважають великі міста, в яких вони зараз живуть, красивими та мають кращі умови життя, але процес соціальної та культурної адаптації є відносно тривалим і складним для дітей-мігрантів. Багато хто пережив стрес, пов'язаний з міграцією, щоб адаптуватися до нового середовища та заново побудувати своє життя.

Адаптація – це не процес із чіткими межами, а радше постійна дія та подія в житті людини [2]. Деякі діти-мігранти нечітко розуміють і не

визнають основних соціальних цінностей, і на них легко впливає погана культура. Деякі діти-мігранти стають замкнутими та ворожими до оточуючих.

Таким чином, психологічні конфлікти та дезадаптація дітей-мігрантів, спричинені культурними та регіональними відмінностями, повинні бути

Сприяння раціональному розумінню макросередовища може підвищити здатність дітей-мігрантів психологічно адаптуватися перед обличчям конкретних практичних проблем, заснованих на допомозі їм зрозуміти нове місто та сформувати справедливу віру. Навчившись розглядати події з багатовимірної перспективи, вони розуміють, що активне, щире та своєчасне спілкування може відігравати важливу роль, і розуміють себе та своє оточення з точки зору розвитку, проводять раціональні соціальні порівняння та формують розумні стандартні оцінки. Це ще більше підвищує їхню задоволеність життям, включаючи позитивний досвід, такий як щастя та оптимізм. Вони поступово інтегрують культурні фактори в нове середовище.

Через міграцію діти мігрантів рідко беруть участь у громадському житті рідного міста. Водночас їхня психологічна інтеграція в місто потребує посилення, а їхня ідентичність має певну неоднозначність і подвійність. Тому вони не мають глибокого почуття безпосередніх інтересів і схильні до слабкого почуття участі в громадських справах і соціальної відповідальності [3].

Зміни в навколишньому середовищі, викликані мобільністю, і низка наслідків, що виникають після цього, впливають на психічне здоров'я дітей-мігрантів. Відповідно до теорії екологічних систем, індивід є ядром, вкладеним у систему навколишнього середовища, і між індивідом та різними системами існує взаємний вплив зв'язку та взаємодії. Діти-мігранти перебувають у критичний період дослідження самоідентифікації та розвитку особистості, коли переїжджають у нове середовище проживання, виявляють відмінності у стилі життя, культурі та ставленнях між рідним містом і містом, а також стикаються з викликами навколо, вони схильні плутати та

мають низьку самооцінку, проводячи низьку негативної інформаційної обробки пізнання на внутрішньому рівні. Ці когнітивні відхилення та дезадаптивна поведінка зменшують їх сприйняту соціальну підтримку на рівні оточення та послаблюють мережу стосунків у мезосистемі, що також посилює відчуження та труднощі в інтеграції міста на рівні макросередовища. Причому негативні цикли тривають у взаємодії несприятливого внутрішнього стану психіки та несприятливих факторів зовнішнього середовища на кожному рівні. Тому, відповідно до потреб психологічного розвитку та різноманітної системи середовища дітей-мігрантів, постачальники психологічних послуг китайських соціальних організацій приймають багаторівневий підхід, щоб допомогти дітям-мігрантам краще адаптуватися до міста [5].

У секторі соціально-психологічних послуг постачальники послуг досліджують шляхи розвитку дітей-мігрантів з адаптивним позитивним менталітетом відповідно до їхніх психологічних потреб і повністю враховують соціальне середовище та особливості розвитку міст.

Багато досліджень показали, що позитивні риси особистості формуються на основі взаємодії вродженого потенціалу та екологічного виховання. Позитивні риси особистості, такі як стійкість, можуть допомогти людям спокійно сприймати теперішню реальність, мати тверді цінності та переконання. Це допомагає покращити просоціальну поведінку людей, зменшити дезадаптивну поведінку та мати більш точне та позитивне пізнання міжособистісних стосунків; він також тісно пов'язаний із щастям, може негативно передвіщати самотність і розчарування в навчанні та позитивно впливає на міську адаптацію [4].

Таким чином, на рівні їх власного внутрішнього пізнання дітям-мігрантам можна допомогти сформувати їх власну психологічну силу, досліджуючи та вдосконалюючи їх позитивні психологічні якості та розумову міцність. Це полегшило б процес послаблення негативних емоцій, спричинених саможестістю та висхідним порівнянням, стимулювало б їхню

смівливість долати життєві труднощі та протистояти їм, а також стати на шлях позитивного розвитку.

На рівні соціальної підтримки необхідно зосередитися на вдосконаленні здатності розуміти соціальну підтримку та сприяти позитивним емоціям, таким як вдячність [5].

На рівні мезоскопічного середовища психологічна служба соціальної організації полегшує низьке сприйняття соціальної підтримки дітей-мігрантів, допомагаючи їм відкрити ресурси навколо них. Розуміння соціальної підтримки пов'язане з фактичною об'єктивною соціальною підтримкою, посиляючись на суб'єктивне відчуття соціальної підтримки людиною, а також її власні очікування та оцінки соціальної підтримки. Це може пом'якшити вплив несприятливих факторів на індивідуальне психічне здоров'я або адаптацію. Однак, оскільки сприйняття соціальної підтримки є фактором вразливості до стресу, сприйняття стигматизації та інших стресових подій зменшить здатність людини розуміти соціальну підтримку, тому постачальники послуг соціальних організацій дуже стурбовані.

Теоретичне дослідження дітей-мігрантів виявило, що сприймана соціальна підтримка може сприяти їх психічному здоров'ю та просоціальним тенденціям. Підлітки з високим рівнем розуміння соціальної підтримки можуть відчувати більше підтримки з боку вчителів та однокласників і мати позитивні емоційні шкільні враження; таким чином, це формує сильне почуття приналежності до школи та сприяє покращенню їх суб'єктивного благополуччя. У той же час сприймана соціальна підтримка та вдячність позитивно корелюють. Коли індивід отримує матеріальні, міжособистісні та емоційні ресурси, які зміцнюють його психічне здоров'я від захисного зовнішнього середовища, і відчуває себе більш зрозумілим і підтриманим у взаємодії із зовнішнім світом, принцип взаємності в міжособистісному спілкуванні активується, спонукаючи індивіда виробляти емоційна відповідь вдячності.

Таким чином, покращення здатності дітей трудових мігрантів розуміти соціальну підтримку в мезосередовищі не тільки сприяє тому, щоб вони відчували більше позитивних емоцій, таких як щастя та вдячність, але також допомагає їм активно отримувати підтримку та ресурси в міжособистісних стосунках, а також розвивати просоціальну поведінку, таку як співробітництво та обмін у міжособистісних взаємодіях.

На макрорівні навколишнього середовища послуги зосереджуються на покращенні розумного пізнання та віри в справедливість і просуванні відповідальності перед суспільством. З точки зору макропізнання міста, діти-мігранти повинні змінити когнітивну девіацію своєї ситуації, повністю зрозуміти місто та створити справедливий світогляд. Це допомагає зменшити чутливість дітей-мігрантів до змін навколишнього середовища, усунути недовіру та підвищити швидкість і якість міської інтеграції дітей-мігрантів.

Висновки до розділу 1

Розглядаючи психологічні особливості батьківсько-дитячих взаємин в сім'ях трудових мігрантів ми розглянули теоретико-методологічні засади дослідження батьківсько-дитячих стосунків у дистантних сім'ях.

Зокрема, аналіз проблеми батьківсько-дитячих взаємин у традиційних і дистантних сім'ях показав, що основі батьківських відносин: з одного боку, їх головною характеристикою є любов до дитини, задоволення від спілкування з нею, радість, потреба та прагнення її захисту та забезпечення безпеки, а з іншого – батьківсько-дитячі взаємини характеризується контролем та, іноді, підвищеною вимогливістю.

Аналізуючи психологічні особливості батьківсько-дитячих стосунків в родинях трудових мігрантів ми прийшли до висновку, що стосунки у дистантних сім'ях часто бувають конфліктними, суперечливими, батьки та опікуни відчують тривогу, невпевненість, визнають, що не встигають справлятися з усіма своїми обов'язками, тому діти проявляють неслухняність, негативні прояви поведінки.

Після проведення ґрунтового теоретичного огляду літератури, ми переходимо до емпіричного дослідження.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН У СІМ'ЯХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

2.1. Процедура та методика дослідження

У розділі представлено програму емпіричного дослідження психологічних особливостей батьківсько-дитячих взаємин у сім'ях трудових мігрантів, обґрунтовано обсяг вибірки, описано зміст і специфіку використання методів та процедур. Подано результати дослідження та їх інтерпретацію.

Для проведення дослідження було обрано низку психодіагностичних методик, спрямованих на аналіз сімейної ситуації, особистісних особливостей та батьківсько-дитячих взаємин респондентів [28]:

1. Тест на виявлення батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін).
2. Методика діагностики соціально – психологічної адаптації Роджерса – Даймонда (*в адаптації А. Осницького*).
3. Методика визначення самооцінки Г. Казанцевої.
4. Тест незакінчених речень – авторська версія (додаток А).

Тест на виявлення батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін)

Тест-опитувальник батьківського ставлення є психодіагностичним інструментом, орієнтованим на виявлення батьківського ставлення в осіб, що звертаються за психологічною допомогою з питань виховання дітей і спілкування з ними. Батьківське ставлення розуміється як система різноманітних почуттів по відношенню до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються в спілкуванні з нею, особливостей сприйняття і розуміння характеру особистості дитини, її вчинків.

Опитувальник складається з 5 шкал:

1. **«Прийняття – відкидання».** Шкала відображає інтегральне емоційне ставлення до дитини. Зміст одного полюса шкали: батькам подобається дитина

такою, яка вона є. Вони поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй. Батьки прагнуть проводити багато часу разом з дитиною, схвалюють її інтереси і плани. На іншому полюсі шкали: батьки сприймають свою дитину поганою, непристосованою, невдахою. Їм здається, що дитина не досягне успіху в житті через низькі здібності, невеликий розум, погані здібності. Здебільшого батьки відчують до дитини злість, досаду, роздратування, образу. Вони не довіряють дитині і не поважають її.

2. «Кооперація» – соціально-бажаний образ батьківського ставлення. Змістовно ця шкала розкривається так: батьки зацікавлені у справах і планах дитини, намагаються у всьому допомогти дитині, співчують їй. Вони високо оцінюють інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчують почуття гордості за неї. Заохочують ініціативу і самостійність дитини, стараються бути з нею на рівних. Батьки довіряють дитині, намагаються стати на її точку зору у спірних питаннях.

3. «Симбіоз» – шкала відображає міжособистісну дистанцію у спілкуванні з дитиною. При високих балах по цій шкалі можна вважати, що батьки прагнуть до симбіотичних відносин з дитиною. Змістовно ця тенденція описується так – батьки відчують себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі потреби дитини, відгородити її від труднощів у житті. Вони постійно відчують тривогу за дитину, дитина їм здається маленькою і беззахисною. Тривога батьків підвищується, коли дитина стає більш автономною в силу обставин, так як по своїй волі вони не надають дитині самостійності ніколи.

4. «Авторитарна гіперсоціалізація» – відображає форму і напрямок контролю за поведінкою дитини. При високому балі за цією шкалою у батьківському відношенні даних батьків чітко проглядається авторитаризм. Батьки вимагають від дитини беззастережного послуху і дисципліни. Вони намагаються нав'язати дитині в усьому свою волю, не в змозі стати на її точку зору. За прояви свавілля дитину суворо карають. Батьки пильно стежать за

соціальними досягненнями дитини, її індивідуальними особливостями, звичками, думками, почуттями.

5. «Маленький невдаха» – відображає особливості сприйняття і розуміння дитини батьками. При високих значеннях за цією шкалою в батьківському відношенні даних батьків є прагнення інфантилізувати дитину, приписати їй особисту і соціальну неспроможність. Батьки бачать дитину молодшою в порівнянні з реальним віком. Інтереси, захоплення, думки і почуття дитини здаються їм дитячими, несерйозними. Дитина видається не пристосованою, не успішною, відкритою для поганих впливів. Батьки не довіряють своїй дитині, нарікають на її неуспішність і неумілість. У зв'язку з цим вони намагаються захистити дитину від труднощів життя і строго контролювати її дії.

Методика діагностики соціально – психологічної адаптації Роджерса – Даймонда (в адаптації А. Осницького). Використовувалась для діагностики особливостей соціально-психологічної адаптації і пов'язаних з цим рис особистості.

Стимульний матеріал представлений 101 твердженням, які необхідно оцінити відповідно до звичок та способу життя респондента за 6 – ти бальною шкалою (де «0» – свідчить, про те, що певна звичка абсолютно не відноситься до способу життя респондента, а «6» – вказує, що твердження повністю його характеризує).

Автори методики пропонують обраховувати 14 показників, 12 з яких є дихотомічними. Показники погруповані наступним чином: «Адаптація – Дезадаптація»; «Шкала брехні»; «Прийняття себе – Неприйняття себе»; «Прийняття інших – Неприйняття інших»; «Емоційний комфорт – Емоційний дискомфорт»; «Внутрішній контроль – Зовнішній контроль»; «Домінування – Підкорення» та «Ескапізм», як звичка відходити від проблем та реальності. Окремі підшкали представлені різною кількістю тверджень, кожна шкала має зону невизначеності, тобто норму, і результати нижчі цієї зони інтерпретуються, як дуже низькі, а ті, які перевищують – є високими.

Для зручності інтерпретації та більш чітких показників, автори методики пропонують формули обрахунку альтернативних груп і визначення єдиних інтегральних показників. Саме тому, основними є шкали, що дають інформацію щодо аспектів соціальної адаптації. До них належать: шкала «Адаптації», «Самоприйняття», «Прийняття інших», «Інтернальності», «Самосприйняття», «Емоційної комфортності» та «Прагнення до домінування». Показники цих інтегральних шкал подаються у вигляді відсотків, що дає змогу об'єктивно прослідкувати відмінності досліджуваних.

Розподіл за рівнями відбувається наступним чином: до низького рівня належать всі показники, які знаходяться в межах до 39 %; до середнього рівня – від 40 % до 60 % та до високого рівня показники, що вищі 60 %.

Для вивчення особливостей сімейної ситуації досліджуваних та їх ставлення до оточуючого середовища ми використали авторську **методику незакінчених речень**.

Існує безліч її варіантів. Інструкція подає вказівку про необхідність робити це якомога швидше, без обдумування, не пропускаючи жодного із запропонованих речень. За результатами аналізів та інтерпретацій отриманих даних можна зробити висновок про особливості ставлення обстежуваного до оточення, представників своєї чи протилежної статі, друзів, людей загалом, його ставлення до самого себе, свого майбутнього тощо.

Досить важливе значення мають результати інтерпретації названої методики для побудови психотерапевтичної та психопрофілактичної роботи, а також для вирішення низки соціальних питань щодо пристосування особистості у суспільстві.

Дана методика була нами модифікована з метою отримання даних про особливості ставлення до себе, своєї сім'ї, близького оточення дітей з родин трудових мігрантів. Аналіз відповідей опитуваних дозволить отримати додаткову інформацію про особливості особистісних переживань, стосунків, батьківсько-дитячих взаємин досліджуваних вибірки.

Методика визначення самооцінки Г. Казанцевої – методика передбачає визначення рівня самооцінки особистості підлітка. Представлена у форматі опитувального листка, на якому пропонується певна кількість тверджень, навпроти яких ставиться один з трьох варіантів відповідей: «так» (+), «ні» (-), «не знаю» (?), які відповідають власній поведінці в аналогічній ситуації.

Підраховується кількість позитивних відповідей (+), спочатку за непарними номерами, а потім за парними. Від першого результату віднімається другий. Кінцевий результат знаходиться в інтервалі від – 10 до + 10. Отримані результати інтерпретуються наступним чином: від – 10 до – 4 – занижена самооцінка, від - 3 до + 3 – адекватна самооцінка, від + 4 до + 10 – завищена самооцінка.

2.2. Аналіз отриманих результатів

Виходячи з проведеного теоретичного аналізу досліджень особливостей функціонування сім'ї трудових мігрантів, внутрішньо-сімейного її клімату, міжособистісних взаємин і, зокрема, батьківсько-дитячих стосунків, вважаємо, що найбільш прогностичною має бути вибірка дітей підліткового періоду, оскільки це період непростий для самого підлітка, він починає відчувати себе дорослим і хоче, щоб і навколишні визнавали його самостійність і значимість. В цей період особливо важливими в житті дітей підліткового віку є міжособистісні стосунки і, в першу чергу, стосунки з батьками.

Вибірку нашого дослідження склали 50 осіб (з них 24 юнаків та 26 дівчат) – віком від 14 до 16 років, усі є учнями загальноосвітніх шкіл міста Луцька, їхні мами, які перебували на період дослідження в трудовій міграції, і батьки та інші особи, з якими лишились досліджувані підлітки на період міграції матері: 35 осіб лишилось з батьком, 12 осіб – з дідусем і бабусею, троє – з родичами мами. З них взяли участь у дослідженні 43 мами, 31 тато, 7 бабусь і троє

родичів мами. Час перебування матерів за кордоном на час дослідження склав на менше п'яти років. Дослідження проводилось на базі Психодіагностичної лабораторії кафедри практичної психології та психодіагностики факультету психології ВНУ імені Лесі Українки протягом 2023 – 2024 років.

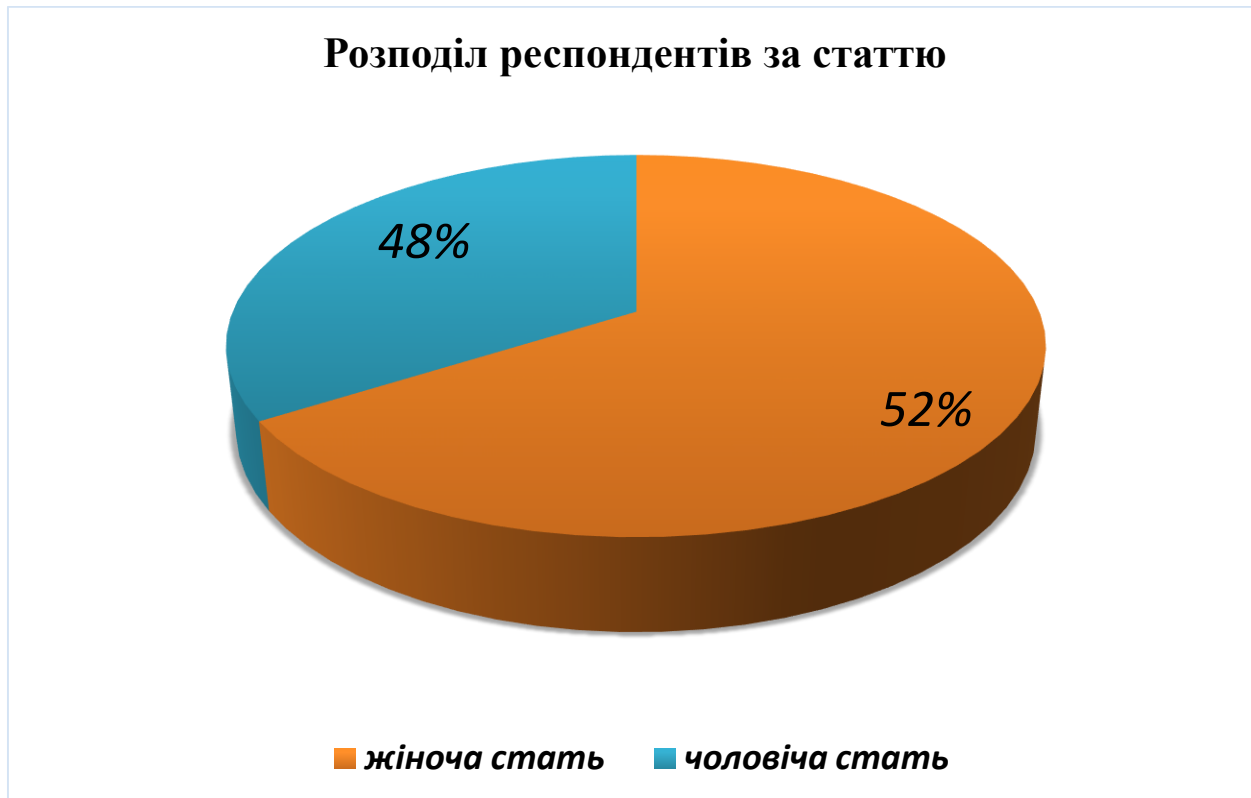

Рис. 2.1. Відсотковий розподіл респондентів за статтю, %

Одним із параметрів, який передбачався дослідженням, було визначення окремих індивідуально – психологічних особливостей особистості, які є критеріями для оцінки ефективності адаптації. Нас цікавили адаптаційні можливості дітей підліткового віку, у яких матері перебувають у трудовій міграції. З цією метою використовувалась «Методика діагностики соціально – психологічної адаптації» К. Роджерса – Р. Даймонда (модифікація А. Осницького). Відповідні результати зображені на рис. 2.2.

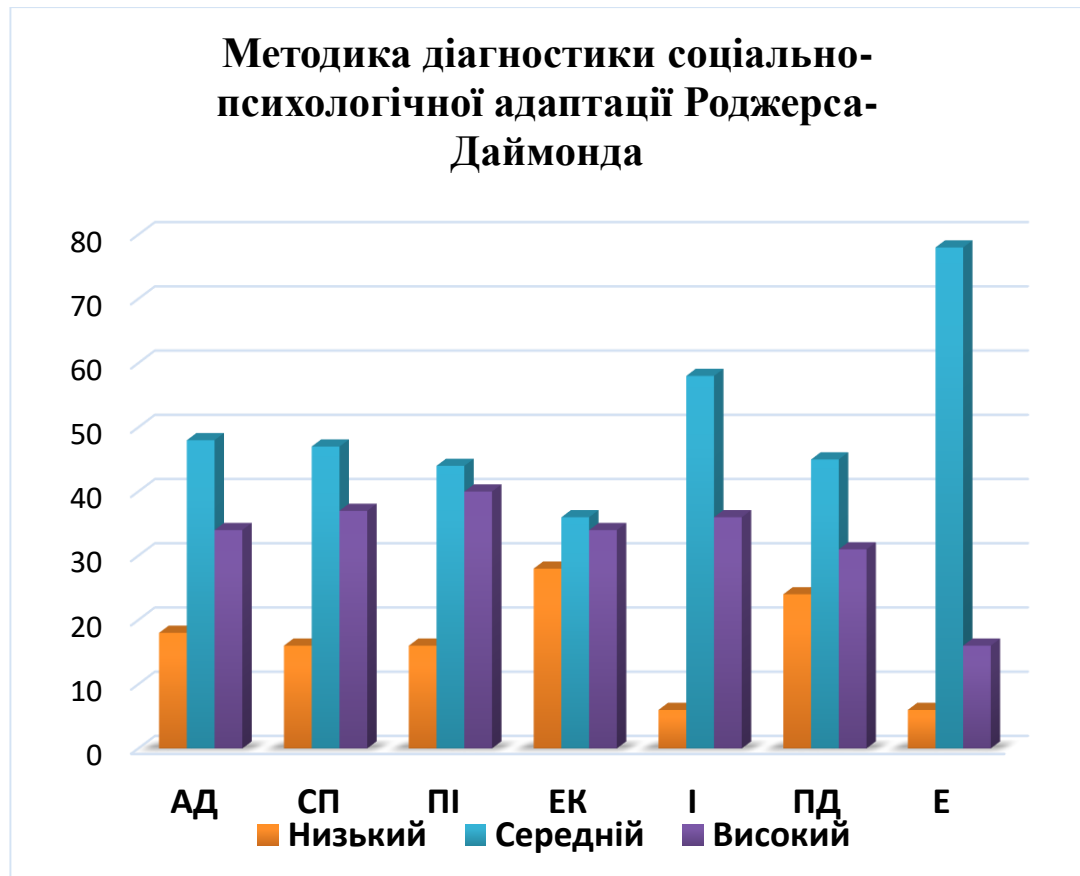

Рис. 2.2. Відсоткові показники діагностики соціально-психологічної адаптації, %

Примітка: АД – адаптація; СП – самоприйняття; ПІ – прийняття інших; ЕК – емоційна комфортність; І – інтернальність; ПД – прагнення домінувати; Е – ескапізм.

Аналіз отриманих результатів виявився наступним: за шкалою «Адаптація», яка вказує на успішність взаємин досліджуваних з собою та зовнішнім середовищем, результати розподілені наступним чином: низький рівень притаманний 18% осіб; середній рівень виявлений у 48 % респондентів та високий рівень характерний для 34 % досліджуваних. При цьому, варто зауважити, що низькі показники вказують на порушення адаптації та деструктивну взаємодію людини у середовищі, високі результати можуть свідчити про легкість входження особи у нове середовище та адекватну орієнтацію в ситуації.

Шкала «Самоприйняття», яка включає уявлення досліджуваних про себе та установку стосовно власної особистості та її самооцінку, у

респондентів виражена у наступному вигляді: низький рівень притаманний для 16 % осіб, що може вказувати на неприйняття себе та своїх індивідуально – психологічних особливостей, фіксацію на недоліках та негативну самооцінку; середній рівень прояву, який вказує на ситуативність та залежність внутрішнього самовідчуття та самоприйняття від оцінки зовнішнього оточення, характерний 47 % досліджуваних, високий рівень наявний у 37 % діагностованих, що може свідчити про їх схильність приймати себе такими, якими вони є, здатність до самосхвалення, довіру до себе та позитивну самооцінку.

Шкала «Прийняття інших», яка дає змогу виявити уявлення досліджуваних про світ та інших людей, а також ставлення до них, представлена низьким рівнем у 16 % осіб, що свідчить про нездатність до розуміння інших, установку про загрозу з боку оточення та недовіру до нього; середній рівень, який вказує на прийняття інших лише в тому випадку, якщо вони розділяють власні інтереси та цінності, виявлено у 44 % досліджуваних; високим рівнем характеризується 40 % респондентів, що свідчить про їх толерантність до інших, повагу та прийняття їх індивідуальності.

За шкалою «Емоційна комфортність», що свідчить про ступінь визначеності в своєму емоційному ставленні до зовнішніх подій, навколишніх предметів і явищ, низький рівень є притаманним для 28 % досліджуваних, середній рівень виявлено у 36 % осіб, що може свідчити про їх емоційний дисбаланс, пригніченість чи низький емоційний контроль, переважання песимістичних тенденцій у ставленні до оточуючого світу, високий рівень прояву характерний для 34 % респондентів, що вказує на високий рівень усвідомлення особистістю своїх емоцій, їх важливість та робота над врегулюванням небажаних емоційних проявів.

Шкала «Інтернальність», в даному випадку є інтегральною та характеризує схильність досліджуваних до певного локусу контролю – особливостей прийняття відповідальності особистості за події, що з нею

відбуваються. Вона виражена наступним чином: низький рівень притаманний лише для 6 % осіб (вказує на приписування відповідальності за події, що відбуваються зовнішнім обставинам, відчуття безпорадності перед долею); середній рівень, що свідчить про ситуативний характер використання обох стратегій, виражений у 58 % досліджуваних, і високий рівень характерний для 36 % респондентів, - він вказує на прийняття особистої відповідальності за події, що з ними відбуваються як результату власної діяльності.

За шкалою «Прагнення домінувати», яка визначає рівень прагнення індивіда до лідерства, контролю інших, керівництва будь – яким процесом та вирішення власних завдань за рахунок інших, низькі результати виявлені у 24 % респондентів, що може свідчити про їх комфортність, прагнення йти за іншими та перекладати на них відповідальність; середній рівень, який свідчить про готовність виконувати вказівки інших, якщо це не підриває почуття самоповаги без прагнення контролювати інших, притаманний для 45 % осіб, а високі результати продемонстрували 31 % досліджуваних. що може вказувати на потребу у самоствердженні молодих людей за рахунок інших, демонстрації власної переваги за рахунок пригнічення достоїнства інших.

Шкала «Ескапізм», яка характеризує прагнення людини до уникнення проблемних ситуацій, відхід від проблем, представлена середнім рівнем у 78% та високим рівнем – у 16 % досліджуваних. Низький рівень продемонстрували 6 % респондентів.

Наступним завданням було виявлення усереднених показників за шкалами названої методики в досліджуваних осіб чоловічої і жіночої статі. Відповідні показники діагностованих наведені на рис. 2.3.

Рис. 2.3. Середньогрупові показники за шкалами методики в досліджуваних осіб чоловічої і жіночої статі, %

Як показали результати дослідження, середньогрупові показники за названою методикою вказують на якісні відмінності досліджуваних респондентів чоловічої і жіночої статі. Так, середній рівень показників дівчат майже зі всіх шкал перевищує середні показники хлопців: адаптація (56,18>42,90), самоприйняття (62,28>41,71), прийняття інших (62,28>48,53), емоційна комфортність (61,36>39,37), інтернальність (63,26>42,64), прагнення до домінування (56,65>41,62). Лише за шкалою ескапізм середньогрупові показники за результатами дослідження хлопців перевищують показники результатів дослідження дівчат (22,48>16,57).

На нашу думку, отримані результати можуть бути свідченням того, що на хлопців більший вплив, ніж на дівчат, має відсутність живого контакту з матір'ю, оскільки, як стверджують наукові дослідження, у осіб чоловічої статі тіснішим є емоційний зв'язок з матір'ю, і його порушення, очевидно, має значний вплив на формування особистісного розвитку.

Для визначення статистичної значимості відмінностей середніх значень досліджуваних обох статей за опитувальником соціально – психологічної адаптації Роджерса – Даймонда, використовувався Т – критерій Стьюдента (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

Статистично значущі відмінності середніх значень досліджуваних обох статей за Т-критерієм Стьюдента

	Ад	См	ПІ	ЕК	І	ПД	Е
t-значення	11,20	10,10	6,60	9,40	8,30	5,80	6,70

**при критичних значеннях $p \leq 0.05 = 1,98$; $p \leq 0.01 = 2,63$.*

Примітка: Ад – адаптивність, См – самоприйняття, ПІ – прийняття інших, ЕК – емоційна комфортність, І – інтернальність, ПД – прагнення до домінування, Е – ескапізм.

При порівнянні середніх значень були виявлені значимі статистичні показники за шкалою адаптивність ($t = 11,2$ при $p=0.01$), шкалою самоприйняття ($t = 10,1$ при $p=0.01$), шкалою прийняття інших ($t = 6,6$ при $p=0.01$), шкалою емоційної комфортності ($t = 9,4$ при $p=0.01$), інтернальності ($t = 8,3$ при $p=0.01$), шкалою прагнення домінувати ($t = 5,8$ при $p=0.01$) та шкалою ескапізм ($t = 6,7$ при $p=0.01$) методики діагностики соціально-психологічної адаптації Роджерса – Даймонда.

Паралельно з дослідженням осіб підліткового віку, передбачалось також вивчення батьківсько - дитячих взаємин, зокрема, ставлення батьків до дітей та тип їхнього виховання. До проведення дослідження були долучені і особи, з якими проживали досліджувані підлітки на період міграції матері. Умовно відносимо їх до категорії «батьків». Отримані результати дали змогу умовно розділити батьків на дві групи. До першої групи класифікували батьки, які на даний час виховують досліджуваних дітей в Україні, до другої групи – матері, які перебувають за кордоном у трудовій міграції. Першій групі характерними є наступні показники щодо типу сімейного виховання (рис.2.4):

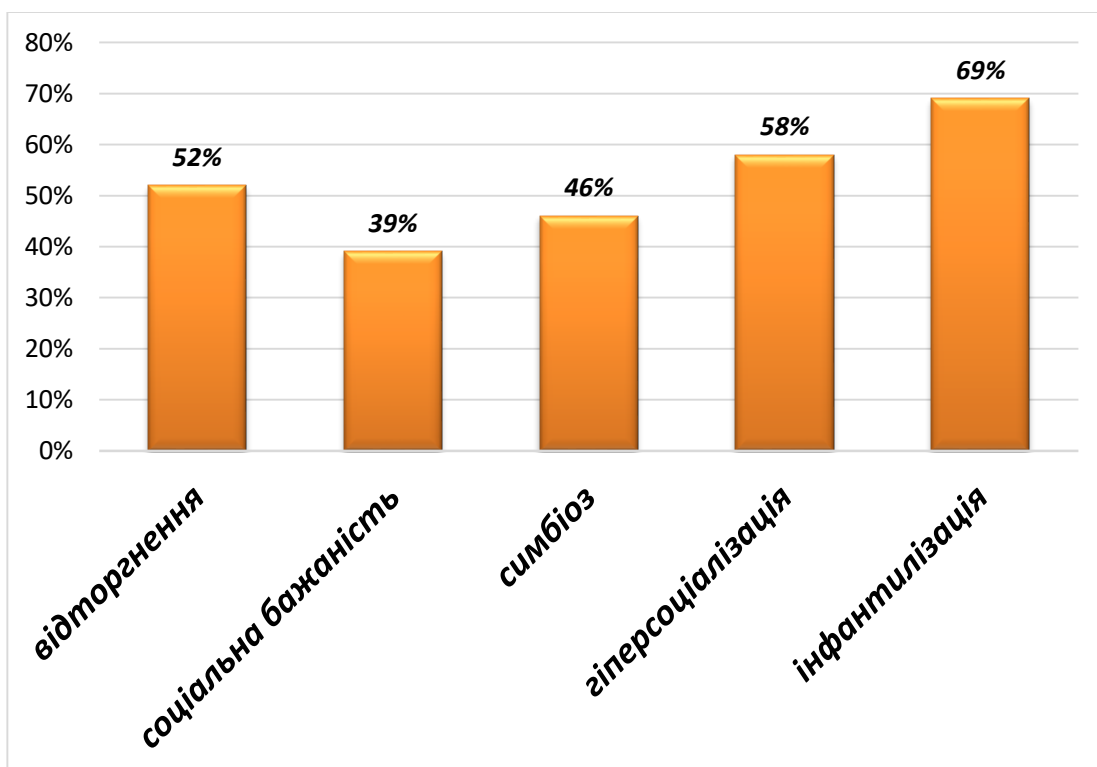

Рис. 2.4. Відсотковий розподіл батьків за сприйняттям дитини (перша група), %

За першою шкалою, *відторгнення*, виявлено 48 % батьків, що відображає емоційне несприйняття дитини. Батькам здається, що дитина не досягне успіху в житті через низький рівень здібностей, невеликий розум тощо. Дорослі не повністю довіряють дитині, а також часом відчують до неї певну злобу, роздратування. Наслідками такого типу виховання можуть бути: незадоволення дитини собою, невпевненість у собі, закомплексованість, скованість, не до кінця сформована статева ідентифікація.

Друга шкала, *соціальна бажаність*, набрала 39 % досліджуваних батьків, які не зовсім зацікавлені у справах та планах своєї дитини, не завжди допомагають та співчують їй. Не належно оцінюють інтелектуальні та творчі здібності дитини. У даному випадку причиною є парадоксальне ставлення батьків до своєї дитини: не допомагаючи дитині, не цікавлячись її справами, провокуючи тим самим, її самостійність, забороняються будь-які

прояви ініціативності та самостійності дитини. Наслідком такого ставлення може бути внутрішній конфлікт особистості, який з часом може перерости у невроз.

Третю шкалу, *симбіоз*, виявлено у 46 % осіб. Вона відображає міжособистісну дистанцію у спілкуванні з дитиною. Батьки не завжди відчують, що вони з дитиною – єдине ціле, не завжди прагнуть задовольнити потреби дитини, відгородити її від труднощів. Наслідком даного типу виховання може бути відчуття непотрібності, самотності дитини у сім'ї.

Четверта шкала, *гіперсоціалізація*, – є характерною для 58 % досліджуваних, - відображає форму та напрям контролю за поведінкою дитини. У батьків прослідковується авторитаризм, вони вимагають від дитини беззаперечної дисципліни та послуху. Дорослі намагаються нав'язати дитині у всьому свою волю, не підтримують її точки зору. Батьки постійно слідкують за соціальними досягненнями дитини, її індивідуальними здібностями, звичками, думками, відчуттями. Причинами такого ставлення є недовіра до дитини, невпевненість у здібностях та можливостях дитини, пригнічування почуття гідності, ініціативи, самостійності, що призводять до значних порушень у формуванні особистості дитини оскільки погрози, насильство, тиск викликають у відповідь грубість, спалахи агресивності, брехливість, лицемірство, навіть відверту ненависть.

П'ята шкала, *інфантилізація*, виявлено у 69 % респондентів, – відображає особливості сприйняття та розуміння дитини батьками. Батьки не прагнуть відгородити дитину від труднощів життя і строго контролювати її дії. Вони бачать дитину старшою в порівнянні з її реальним віком.

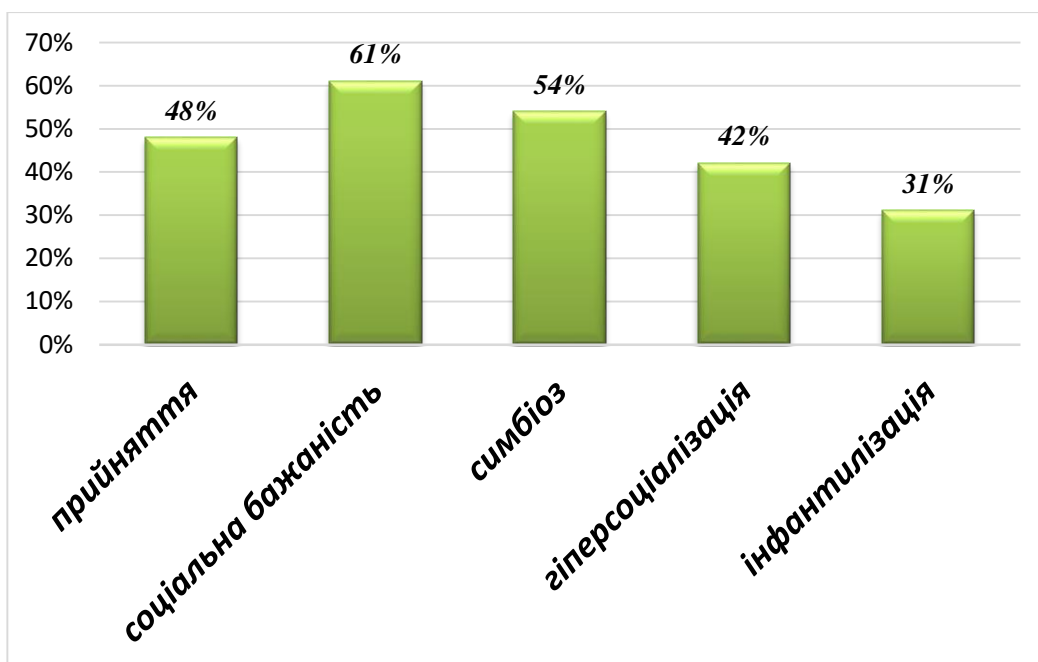

Рис. 2.5. Відсотковий розподіл батьків за сприйняттям дитини (друга група), %

Друга група, яку склали мами досліджуваних дітей, за шкалами методики мала наступні характеристики (рис.2.5):

Перша шкала, *прийняття*, характерна для 48 % осіб. Мамам здебільшого подобається дитина такою, якою вона є. Поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй, схвалюють її інтереси і плани. Це пояснюється довірою, повагою, підтримкою, любов'ю до дитини, впевненістю у можливостях свого чада. Разом з тим, варто зауважити, що значну роль в оцінюванні своїх стосунків з дітьми і ставлення до них відіграє відстань між ними і недостатня кількість проведеного часу разом, що може впливати на необ'єктивність суджень.

Друга шкала, *соціальна бажаність*, виявлена у 61 досліджуваних, показала, що мами намагаються цікавитись справами та планами дитини, беруть активну участь в обговоренні майбутнього дитини, демонструють свою готовність допомогти їй, посипівчувати та підтримати, якщо щось трапляється «не так». Високо оцінюють інтелектуальні та творчі здібності

дитини, гордяться нею. Заохочують ініціативу і самостійність дитини, вірять у її майбутнє.

Третя шкала, *симбіоз*, є характерною для 54 % досліджуваних осіб. Характеризує те, що такі мами прагнуть до симбіотичних взаємин з дитиною. Постійно відчують тривогу за дитину, яка їм здається маленькою і беззахисною. У даному випадку має місце любов до дитини, яка часом може здаватися надмірною, а також прагнення завжди відгороджувати її від труднощів. Це відображає коротку міжособистісну дистанцію у спілкуванні з дитиною. Якщо врахувати, що при даній ситуації територіально відстань між ними є значною, в таких стосунках спостерігається помітна тривожність, неадекватні переживання за дії та вчинки дитини.

Четверта шкала, *гіперсоціалізація*, виявлена у 42 % респондентів, за даними результатами переважає ліберальний та демократичний тип сімейного виховання. Це можна пояснити не лише батьківською підтримкою й допомогою дітям в їх окремих справах, а й взаєморозумінням, взаємоповагою дітей і батьків, встановленням партнерських взаємин, заснованих на співчутті, співпереживанні, відповідальності за наслідки власної активності. Разом з тим, варто зауважити, що батькам, які перебувають у міграції, властивим є ідеалізація своїх стосунків з дітьми, не беручи активної участі у їхньому щоденному зростанні, вони часто сприймають дітей такими, якими залишили кілька років тому.

П'ята шкала, *інфантилізація*, характерна 31 % досліджуваних осіб і свідчить про те, що мами бачать свою дитину молодшою у порівнянні з її реальним віком. Інтереси, думки, захоплення, відчуття дитини здаються їм несерйозними, дитячими. Вони прагнуть навіть на відстані відмежувати її від труднощів життя і строго контролюють дії і поведінку дитини.

Такі типи виховання засновані на взаємній повазі членів сім'ї, спільному вирішенні всіх важливих питань, що, зазвичай, призводять до формування здорової, гармонійної особистості.

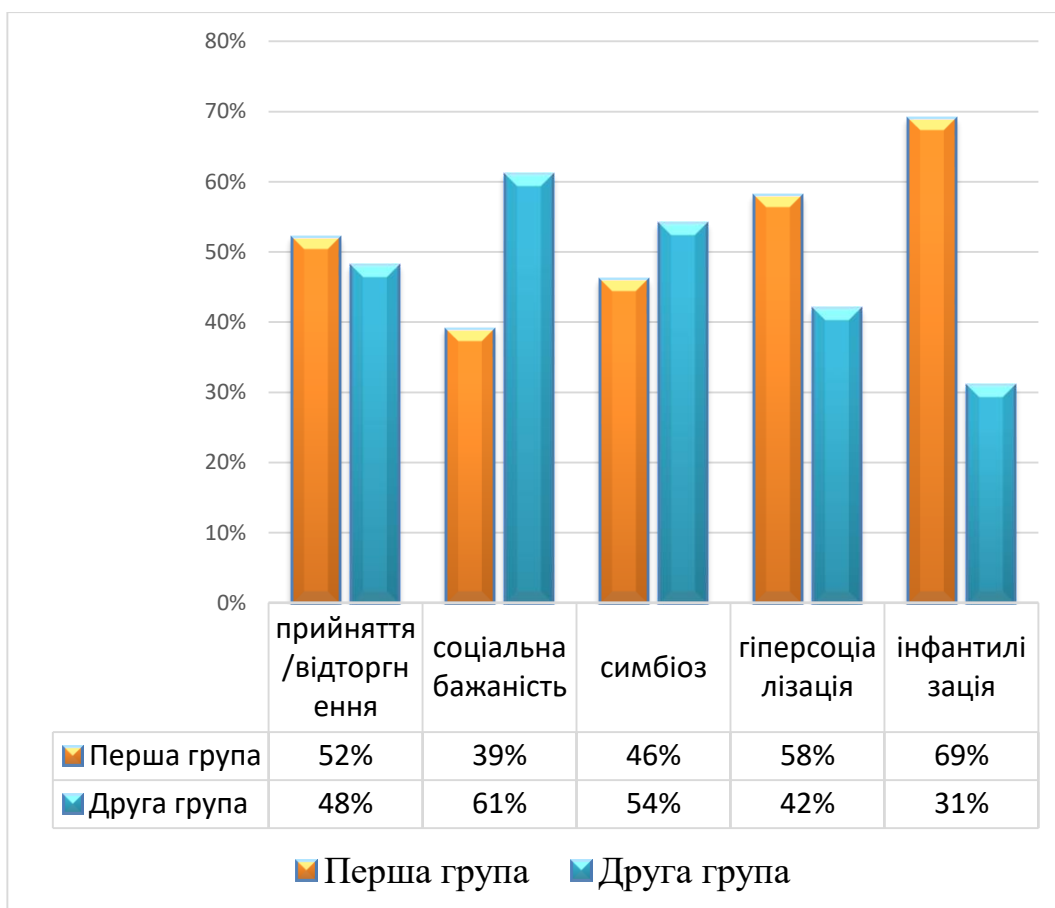

Рис. 2.6. Порівняльний аналіз батьківсько-дитячих взаємин, %

Отже, як бачимо за результатами методики, батьки досліджуваних нами підлітків і інші особи, які взяли на себе піклування за досліджуваними нашої вибірки, у більшості випадків засвідчують неприйняття дитини, соціальну небажаність, авторитарність, інфантилізацію дитини, що призводить до порушення батьківсько-дитячих взаємин. Разом з тим, результати дослідження батьківсько-дитячих взаємин мам, які перебувають у трудовій міграції, з досліджуваними підлітками засвідчили вищі показники позитивних виборів за тестом, що, можливо, є результатом ідеалізації стосунків з дітьми і сприйняття їх такими, якими вони були кілька років тому (рис.2.6).

Завданнями нашого дослідження передбачалось також вивчення соціально-психологічних факторів, що впливають на ставлення дітей до себе, до свого майбутнього, до оточення, до батьків і до сім'ї в цілому, з цією метою

було проведено тест незакінчених речень. Нами було згруповано відповіді за змістовою подібністю.

Аналіз отриманих результатів, які були представлені продовженням запропонованих речень, дозволили зробити певні висновки: на речення «У майбутньому ...» досліджувані дали такі продовження: ...у мене буде щаслива сім'я (18 %); ...я все зроблю, щоб сім'я жила дружно (24 %); ...я мрію про вдале заміжжя (13 %); ...я ніколи не залишу своїх дітей (17 %).

«Якби не ...»... часті сварки в сім'ї, мама не поїхала б на заробітки (16 %); ...бабуся, мені було б дуже самотньо (12 %); ...не друзі, не знаю, як би я жив (8 %); ...мама, нам було б дуже важко (24 %); ...мама, у мене багато чого не було б (22 %); ...мамині заробітки, я не почувався б таким самотнім (18 %).

«Я думаю...»...що я нікому не потрібен (7 %); ...що мамі гроші важливіші за сім'ю (9 %); ...що в майбутньому не зможу кинути дітей заради багатства (12 %); ...коли повернеться мама, все в нас буде добре (26 %); ...що моє майбутнє залежить тільки від мене (24 %).

«Я вважаю, що сім'я...»...це люди, які люблять один одного (34 %); ...це коли батьки і діти разом (18 %); ...це коли людям, які живуть разом, добре (16 %).

«Я добре почувуюся...» ...коли перебуваю в колі друзів (28 %); ...коли вся сім'я разом (12 %); ...коли мама їде на заробітки і сварки в сім'ї припиняються (8 %); ...коли канікули і я живу у бабусі (10 %); ...коли лишаюсь на самоті (26 %).

«Стосунки з матір'ю...» ...не такі, як хотілося б (26 %); ...здебільшого, хороші (44 %); ...в основному проходять на відстані (12 %); ...більш прохолодні, ніж хороші (12 %); ...ніякі (6 %).

«Якби мені треба було поділитись з кимось таємницею, то це був би.. » ...мама (32 %); ...батько (11 %); ...бабуся (15 %), ...друзі (18 %); ні з ким (24 %).

«Я думаю, що мама ...»...поїхала заради мене (12 %); ...мене любить (46 %); ...могла б не їхати на заробітки (10 %); ...мало думає про нас (6 %); ...часто порівнює мене з батьком (8 %).

«Мій батько...» ...завжди добрий до мене (18 %); ... мало приділяє мені уваги (36 %); ...зазвичай, несправедливий до мене (28 %);змусив маму поїхати на заробітки (8 %); мене мало цікавить (6 %); ...живе своїм життям (4 %).

«Якщо мені важко на душі...» ...то я звернусь до друзів (33 %); ...поділюсь з кимось не дуже близьким (12 %); ...розкажу про це батькам (24 %); сам (-а) впораюсь (31 %).

Отже, як бачимо з отриманих результатів, досліджувані підлітки у своїх відповідях демонструють наявну сімейну ситуацію, своє самопочуття в ній, особливості стосунків з батьками, друзями, близьким оточенням. Варто зауважити, що часто у відповідях прослідковується самотність підлітків, небажання обговорювати своє життя з кимось, ділитись внутрішніми переживаннями. При цьому, вони значне місце відводять мамі, хоча не завжди задоволені стосунками з нею. Заслуговує на увагу той факт, що досліджувані досить оптимістично ставляться до свого майбутнього і часто асоціюють його з власною сім'єю.

Наступним завданням дослідження було визначення самооцінки респондентів. Отримані результати представлені на рис. 2.7; 2.8.

Рис. 2.7. Відсотковий розподіл досліджуваних за рівнем самооцінки (дівчата), %

Як бачимо з аналізу результатів, здебільшого і у хлопців, і у дівчат переважає адекватна самооцінка (відповідно, 68 % і 58 %). Завищену самооцінку продемонстрували 37 % дівчат і 23% хлопців. І занижена самооцінка виявилась характерною для 9 % хлопців і 5 % дівчат.

Рис. 2.8. Відсотковий розподіл досліджуваних за рівнем самооцінки (хлопці), %

Отже, порівняльний аналіз самооцінки хлопців і дівчат нашої вибірки виявив, що дівчатам більш властивою є завищена самооцінка, ніж хлопцям. При цьому, занижена самооцінка більш прослідковується у хлопців. Дослідженням виявлено, що занижена самооцінка характерна для хлопців, у яких дослідження показало порушення у взаєминах з матір'ю. Що стосується дівчат, то отримані результати засвідчили, що у досліджуваних з завищеною самооцінкою виявлені досить позитивні стосунки з батьком. Зв'язку між заниженою самооцінкою дівчат і стосунками з батьками не виявлено.

Висновки до другого розділу

Результати проведеного дослідження показали, що батьки досліджуваних нами підлітків і інші особи, які взяли на себе піклування за досліджуваними, у більшості випадків засвідчують неприйняття дитини, соціальну небажаність, авторитарність, інфантилізацію дитини, що призводить до порушення батьківсько-дитячих взаємин.

Як показали результати дослідження соціально-психологічної адаптації респондентів, середньогрупові показники вказують на якісні відмінності досліджуваних респондентів чоловічої і жіночої статі. Так, середній рівень показників дівчат майже зі всіх шкал перевищує середні показники хлопців: адаптація (56,18>42,90), самоприйняття (62,28>41,71), прийняття інших (62,28>48,53), емоційна комфортність (61,36>39,37), інтернальність (63,26>42,64), прагнення до домінування (56,65>41,62). Лише за шкалою ескапізм середньогрупові показники за результатами дослідження хлопців перевищують показники результатів дослідження дівчат (22,48>16,57).

На нашу думку, отримані результати можуть бути свідченням того, що на хлопців більший вплив, ніж на дівчат, має відсутність живого контакту з матір'ю, оскільки, як стверджують наукові дослідження, у осіб чоловічої статі тіснішим є емоційний зв'язок з матір'ю, і його порушення, очевидно, має значний вплив на формування особистісного розвитку.

Виявлено, що як у хлопців, так і у дівчат переважає адекватна самооцінка. Порівняльний аналіз самооцінки хлопців і дівчат показав, що дівчатам більш властивою є завищена самооцінка, ніж хлопцям. При цьому, занижена самооцінка більш прослідковується у хлопців. Дослідженням вставлено, що занижена самооцінка характерна для хлопців, у яких прослідковуються порушення у взаєминах з матір'ю. Що стосується дівчат, то отримані результати засвідчили, що у досліджуваних з завищеною самооцінкою виявлені досить позитивні стосунки з батьком. Зв'язку між заниженою самооцінкою дівчат і стосунками з батьками не виявлено.

РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА В НАЛАГОДЖЕННІ ВЗАЄМИХ У ДИСТАНТНИХ СІМ'ЯХ

3.1. Розробка процедури психологічної допомоги сім'ям трудових мігрантів

Трудова міграція з України стала життєвою стратегією для мільйонів людей з здобуття країною незалежності. Такі чинники, як етнічні, політичні, соціальні, гендерні міркування та очікування щодо покращення якості життя в рідній країні, залишаються рушійними факторами цього явища.

В Україні дітей часто залишають із членами сім'ї, родичами, які виступають як опікуни, коли один або обидва батьки мігрують. Такі діти можуть зіткнутися з проблемами розвитку, психосоціальними та емоційними проблемами, оскільки відсутність батьків створює проблеми у догляді за дитиною. Міграція батьків особливо негативно впливає на освіту, здоров'я та соціальний статус дитини [2].

Діти в усьому світі відчувають психічні та емоційні розлади, які часто залишаються нерозпізнаними. Показники поширеності важко визначити через брак знань і труднощі в оцінці та діагностиці дітей. Наявні відомості свідчать про те, що рівень психічних розладів серед дітей раннього віку порівнянний з показниками дітей старшого віку та підлітків [6].

Відсутність більш широкого визнання дитячих розладів викликає особливе занепокоєння через те, що дитинство займає центральну основу розвитку протягом усього життя. Проте перші роки життя можуть бути ризикованим етапом, оскільки травма та насильство можуть вплинути на розвиток дітей.

Проблеми психічного здоров'я можна виявити на ранній стадії дитинства та дитинства, і вони можуть впливати на людей протягом підліткового та дорослого віку. Крім того, є докази того, що серйозні поведінкові проблеми в перші роки життя пов'язані з помірною або сильною тенденцією до довгострокових проблем [18].

З точки зору когнітивного розвитку, такі розлади, як депресія на ранніх етапах життя, зазвичай включають труднощі з увагою, концентрацією, розумінням і запам'ятовуванням, що впливає на процеси навчання. Поширеність депресії серед дітей і підлітків у всьому світі становить 6% [37]. Іншою категорією проблем, які можуть виникнути в дитинстві, є розлади поведінки. Діагноз цього типу розладу частіше спостерігається у чоловіків, з більшою кількістю випадків синдрому дефіциту уваги з гіперактивністю, розладу, який значно впливає на соціалізацію та процеси навчання.

Досвід трудової міграції може негативно вплинути на психологічний стан дітей мігрантів. Вони можуть відчувати страждання та проблеми з психологічною адаптацією. Найпоширенішими проблемами психічного здоров'я серед таких дітей є внутрішні труднощі, такі як тривога, депресія або соматичні скарги [40]. Існує також більша поширеність зовнішніх проблем, таких як руйнівна чи агресивна поведінка, та інших проблем, таких як зловживання психоактивними речовинами [38].

Відсутність батьків може призвести до раннього дорослішання дитини через збільшений обсяг роботи по дому та відповідальності, що може вплинути на харчування, успішність у навчанні, а також викликати депресію.

У житті дітей-мігрантів є страхи, тривожність, пригніченість. Тривале переживання цих станів часто призводить до негативних поведінкових реакцій, які є реакцією на стрес та індикатором емоційного неблагополуччя. Дитина може виявляти агресивність, запальність, пасивність, боязкість, що свідчить про порушення у когнітивно-афективній сфері особистості. Міграція батьків негативно впливає на емоційне благополуччя дітей. Маленькі діти часто стають упертими, примхливими та неслухняними, особливо коли сумують за батьками [6].

Рис. 3.1. Результати складних психологічних ситуацій дітей трудових мігрантів

Скарги батьків-мігрантів, які звертаються до психолога з приводу психологічних проблем дітей, здебільшого пов'язані зі страхами. Кожна людина в той чи інший момент відчуває тривогу та страхи. У нормі вони долаються раціонально та зникають завдяки вирішенню проблем та конфліктів. Якщо цього немає, виникають стійкі розлади, які характеризуються занепокоєнням і дезадаптивним поведінкою, спрямованим зниження рівня тривоги і страху. Тривога та страх сприяють розвитку психосоматичних захворювань, депресії та невротизації.

Використання недирективної ігрової терапії як моделі вибору для клієнтів є найбільш оптимальним рішенням. Забезпечення середовища, де немає засудження, є ключовою частиною створення безпечного простору, де кожен може зцілитися. Ігрова терапія допомагає клієнту відкритися, та довіряти психологу і говорити те, про що нікому не скажуть [10].

Таким чином, серед факторів, що сприяють адаптації дітей трудових мігрантів є:

- наявність поважного ставлення з боку батьків до новій країні, її національним традиціям;
- толерантне ставлення дорослих та однолітків до дітей мігрантів;
- вирішення соціально-економічних проблем сім'ї (матеріальних проблем, проблем із роботою, житлом тощо);
- адекватна національна ідентифікація – знання історії країни, інтеріоризація і цінностей, прийнятих у ній;
- адаптивні можливості особистості, зумовлені її індивідуальними особливостями.

Усі перелічені фактори функціонують на мікро- та мезорівні соціальної структури. Однак існує низка факторів, що належать до макрорівня, – це система різних напрямів соціальної політики держави щодо мігрантів. Від їх детальної розробленості та ефективної реалізації на практиці залежить організація процесу інтеграції дітей трудових мігрантів у новому співтоваристві на місцях.

Необхідність оптимізації процесу входження дітей трудових мігрантів у новий соціум визначає актуальність розробки різноманітних програм, спрямованих на надання їм відповідної психологічної допомоги та підтримки та профілактику різних форм дезадаптивної поведінки дітей та підлітків.

Не менш значущою є розробка системи заходів, спрямованих: на підвищення психологічної грамотності та комунікативної компетентності психологів, вчителів та інших освітян, які працюють з дітьми-мігрантами; налагодження сприятливого емоційно-психологічного клімату в освітніх установах, формування позитивних установок на розвиток між- та внутрішньогрупової згоди та інтеграцію дітей трудових мігрантів до місцевої дитячої спільноти.

Іншими словами, ефективна робота з основних напрямків надання допомоги та підтримки мігрантам потребує широкої кооперації всіх організацій, які займаються проблемами міграції населення.

3.2. Корекційно-розвивальна програма для роботи з дітьми трудових мігрантів та їх батьками

«Моє життя в моїх руках» є мультимодальним тренінгом, який спрямований на надання підтримки дітям трудових мігрантів у вирішенні проблем соціально-психологічних взаємин.

Головна мета програми – надання сприяння дітям трудових мігрантів у самореалізації та розвитку особистісного потенціалу, виробленні стратегій поведінки, які дозволять їм адекватно взаємодіяти із усіма членами сім'ї. У ході реалізації даної програми діти трудових мігрантів набудуть соціально-психологічного досвіду взаємодії з іншими людьми, усвідомлення та прийняття своїх індивідуально-психологічних особливостей та внутрішнього світу, який дозволить їм безболісно (або з найменшими втратами) досягти не лише узгодженості із соціальним середовищем, а й забезпечить їх розвиток [10].

Серед пріоритетних завдань програми «Моє життя у моїх руках» ми виділили:

- усунення кризових станів особистості за допомогою інтенсивних та інтегративних психотехнологій;
- подолання психологічних блокувань та внутрішніх конфліктів, спричинених різною етносоціокультурною ідентичністю, загостреним переживанням маргінальності;
- підвищення адаптивних можливостей дітей для оволодіння навичками спілкування.

Досягти цього можна через подолання наслідків кризи ідентичності та зміна у мотиваційно-потребовій сфері, усвідомлення та зняття негативних проєкцій, формування установок толерантної свідомості, подолання культурних бар'єрів та наслідків культурного шоку. Отже, для досягнення висунутих завдань програма містить комплекс занять, спрямованих:

- на ефективне розпізнання, диференціювання та розуміння власних емоцій та пов'язаних з ними когнітивних процесів;
- освоєння способів психорегуляції, зняття нервової напруги, покращення функціонального стану;
- здобуття впевненості;
- усвідомлення своїх проблем та пошук засобів для їх вирішення;
- усвідомлення виникаючих міжособистісних труднощів;
- подолання недовіри до світу, що часто виникає у переселенців при попаданні в нове, незнайоме середовище;
- аналіз життєвого та сімейного контексту існуючих як основні компоненти тренінгу завжди виступають почуття, думки та поведінка.

Робота з емоційною складовою передбачає проведення вправ, які дозволять дітям розслабитися та ефективно знизити напругу та тривогу, покращити регуляцію негативних емоційних станів. Когнітивне переструктурування спрямоване зміну неадекватних думок, ірраціональних переконань, які заважають прояву впевненості у собі. Поведінкові навички асертивності, що відпрацьовуються у процесі тренінгу, включають вміння почати, підтримати та закінчити розмову, звернутися з проханням, грамотно сказати «ні», адекватно висловити позитивні чи негативні почуття. Таким чином, вироблення впевненості (асертивності) передбачає прийняття відповідальності за своє життя, почуття та дії.

Арттерапія як метод у психологічній роботі з дітьми трудових мігрантів стимулює та розвиває їх творчу активність, допомагає зняти стрес, розібратися з минулим та сьогоденням, підвищити самооцінку, усвідомлення свого внутрішнього світу [10].

При організації арттерапевтичної роботи з дітьми трудових мігрантів особливу увагу необхідно приділяти груповій роботі, оскільки спілкування серед однолітків стимулює велику творчу активність, створює атмосферу психологічної безпеки, полегшує контакт із психологом.

Розмір групи не повинен перевищувати 12 осіб, оптимальне кількість учасників 6–8. За більшої чисельності групи втрачається ефект особистісної участі, деякі члени групи можуть залишитися поза увагою. За меншої чисельності навантаження на дітей зростає, а діапазон думок та ігор буде меншим, що також знижує ефективність роботи.

Рекомендована частота занять – один-два рази на тиждень протягом одного-двох місяців. Час і тривалість занять можуть змінюватись (від 45 хвилин до 3 годин) залежно: від віку дітей; їх витривалість; теми, її складності та інтереси з боку учасників; стадії групового процесу та стану групи; режиму закладу (час занять, канікул чи свят тощо).

Проводитись заняття повинні в окремому приміщенні, щоб ніхто не турбував учасників під час заняття.

Ведучий відповідає за всі організаційні моменти групової роботи, яку він будує, виходячи з її основних принципів:

- надання дітям повної інформації про роботу групи: її цілях, завданнях, запланованій роботі, вимогах. Важливо, щоб кожен потенційний учасник погодився на свою участь у тренінгу;
- активність членів групи передбачає включення до активної роботи всіх учасників тренінгу. Результативність тренінгу для кожного підлітка багато в чому визначається ступенем його особистої включеності у всі, що відбуваються події та процедури;
- добровільність участі у групі. Члени групи можуть не брати участь у тих чи інших вправах. У цьому у разі ведучий повинен стояти на варті їхніх інтересів та захищати від можливого тиску з боку групи. Будь-який учасник має право вийти з групи, заздалегідь оголосивши про своєму рішенні провідному та всім учасникам;
- щирість. Учасникам необхідно намагатися говорити про те, що з ними відбувається насправді, про свої думки та почуття без огляду на те, що, на їхню думку, хоче почути провідний або інші члени групи. Якщо

- хтось не згоден з позицією ведучого, то не слід погоджуватися чи відмовчуватись, а треба прямо заявити про свою думку;
- «тут і тепер». Цей принцип призначений для подолання тенденції відволікання учасників від актуальної ситуації, що відбувається в групі, прагнення піти в область загальних міркувань або обговорення подій, що трапилися з іншими людьми. Це спрацьовує механізм психологічного захисту. Тому під час занять учасники повинні прагнути говорити лише про те, що хвилює кожного саме зараз, та обговорювати те, що відбувається з ними в групі;
 - пунктуальність. Необхідно, щоб учасники не запізнювалися і не пропускали заняття, оскільки розвиток групи в процесі тренінгу є цілісний динамічний процес, з якого неможливо на якийсь час «виходити»;
 - конфіденційність. Все, про що йдеться у групі щодо конкретних учасників, не має стати надбанням третіх осіб. Це природна етична вимога, яка є умовою створення атмосфери довіри, безпеки та саморозкриття. Слід також пояснити підліткам, що у особливих випадках ведучий може виносити інформацію за межі групи для збереження благополуччя самої дитини чи інших членів групи;
 - доброзичлива, відкрита атмосфера. Неприпустимі агресивні дії та висловлювання учасників по відношенню один до одного. Учасники можуть говорити про свої почуття, але не повинні давати оцінки (насамперед негативні) поведінці та висловлюванням один одного;
 - заподіяння шкоди. Запобігає можливим збиткам зі сторони ведучого чи учасників тренінгу. Ведучий відповідає за все, що відбувається у тренінгу та в процесі ведення групи повинен виходити насамперед із принципу «не нашкоди», що вимагає від нього високої міжособистісної чутливості та професіоналізму.

Кожне заняття за своєю структурою складається із трьох основних частин:

1. Вступна частина (розминка).
2. Основна частина (основний зміст).
3. Завершення (рефлексія).

Вступна частина та завершення, як правило, займають приблизно по чверті всього часу заняття. Основний час найчастіше приділяється власне роботі.

Вступна частина заняття включає питання про стан учасників та вправи на ознайомлення, що сприяють активізації учасників групи, включенню до ситуації «тут і зараз», створенню невимушеної, доброзичливої атмосфери. Ці вправи групою зазвичай обговорюються.

На першому занятті вступна частина розширена, оскільки учасники знайомляться один з одним, з метою та правилами програми. Тут же необхідно приділити увагу мотивації учасників та розповісти, у чому полягатиме робота. Перше заняття групи має вирішальне значення для вироблення групових норм, мотивування та включення дітей у роботу.

Основна частина присвячена темі заняття, включеної до певного блоку. Змістова частина заняття включає в себе вправи, які допомагають зрозуміти та засвоїти тему заняття, групові дискусії, лекції, ігри, малювання, прослуховування пісень і притч та ні. Відповідно до потреб групи змістова частина може модифікуватися.

Вибір форм заняття залежить як від особливостей учасників групи, характеру проблем, які потребують вирішення, так і від рівня розвитку групи. Чим згуртованіша група, чим невимушеніша робоча атмосфера, тим «глибшими» можуть бути вправи. Отже, на даному етапі важливо приділяти особливу увагу груповій динаміці та вибору необхідного часу для опрацювання проблем учасників групи.

Основна частина цієї програми включає чотири блоки, спрямовані на оптимізацію процесу адаптації.

Блок усвідомлення емоцій. Метою даного блоку є розширення знання дітей про почуття та емоції, розвиток здатності безоцінного їх прийняття,

формування вміння керувати виразом своїх почуттів та емоційних реакцій, підвищення емоційної зрілості дітей у цілому.

У цьому блоці робота ведеться з емоціями, що виникають «тут і тепер», і паралельно відбувається навчання адекватним форм зворотного зв'язку. Діти приходять до усвідомлення того, що емоції несуть інформацію про те, що відбувається зовні та всередині людини, є сигналами про потреби та бажання. Фокусуючи увагу на власних переживаннях та розширюючи свій «емоційний словник», діти набувають навичок розпізнавання та диференціації емоцій. У спілкуванні емоції дозволяють «побачити» психологічні межі іншої людини та позначити свої власні.

Комунікативний блок. Комунікативний блок програми ставить за мету формування навичок спілкування, вміння слухати, висловлювати свою точку зору, аргументувати та відстоювати власну позицію. Учасники вчаться відстоювати свої інтереси і водночас Необхідної ситуації вміти піти на компроміс. У рамках цього циклу особливу увагу приділено розвитку навичок, необхідних дітям трудових мігрантів для позитивної взаємодії із представниками місцевої дитячої спільноти. Комунікативний блок повністю збудований як тренінговий (Т-група). Тут група є своєрідною лабораторією, де кожен учасник досліджує свій стиль спілкування та експериментує з ним, встановлюючи та моделюючи у процесі ігор взаємини з іншими членами групи. Крім того, кожен ще й спостерігає за поведінкою інших. Потім учасникам надається можливість відчутти різницю між проявами, викликають негативне враження у оточуючих, і проявами, що демонструють позитивний образ Я. Інакше кажучи, зворотний зв'язок допомагає зрозуміти дітям, наскільки ефективні або інші способи поведінки, а над чим ще треба попрацювати.

На заняттях даного блоку учасники отримують можливість порівняти невербальний та вербальний малюнок поведінки людини, усвідомити причини можливих розбіжностей, закріпити отримані знання у комунікативних іграх.

Блок особистісного пізнання. Мета даного блоку: сприяти усвідомленню себе (своєї особистості) та обмірковування можливих змін, актуалізації позитивного ставлення до себе та глибшого розуміння інших людей.

У процесі вправ (діагностичних методик та інших прийомів) учасники виявляють свої особисті якості, представляють їх іншим членам групи, оцінюють об'єктивні можливості корекції деяких рис власного характеру і виділяють ті якості, які вони хотіли б розвинути на цьому тренінгу. Враховуючи складність процесу розкриття внутрішнього світу, в цій частині програми важливо приділити особливу увагу пом'якшення стереотипу «добре-погано», формуванню безоцінного прийняття себе та інших. Крім того, у цьому блоці програми діти знайомляться із психологічними основами критики: роз'яснюється її необхідність як зворотний зв'язок з приводу тієї чи іншої поведінки, обговорюється відмінність критики та приниження. А потім вони відпрацьовують навички вислуховування та адекватного реагування на критику та способи ефективної боротьби з принизливими зауваженнями.

Блок соціально-активної поведінки, що справиться з поведінкою. Мета цього блоку: сприяти успішній взаємодії дітей переселенців у різних соціальних ситуаціях, досягненню ними поставлених цілей та вибудову конструктивних відносин у суспільстві. Тут аналізується та опрацьовується минулий досвід дітей, що є необхідною умовою для глибоких внутрішніх змін. Діти отримують можливість відкрито та повно розповісти про свої переживання та відреагувати, осмислити та інтегрувати травматичний досвід. Далі обговорюються причини стресу, і учасникам пропонується обмінятися власними способами подолання його (сльози, гнів, робити собі подарунки, читання, подорож...). Після виявлення способів подолання обговорюється їх ефективність. На завершення дітям надається ширший арсенал вправ, що дозволяють впоратися зі стресом, доступними для самостійного

застосування: релаксаційні вправи, елементи дихальної гімнастики, аутогенного тренування.

У рамках цього етапу програми обговорюються різні методи поведінки у важких життєвих ситуаціях. Ведучий роз'яснює учасникам різницю між впевненим, пасивним, агресивною поведінкою. Діти знайомляться з ефективними моделями поведінки щодо різних типів ситуацій. Обговорюють, чому невпевнена поведінка не сприяє досягненню здоров'я та благополуччя особистості. Таким чином, у процесі занять учасники приходять до глибшого розуміння бар'єрів, які перешкоджають успішності соціально-психологічної адаптації особистості, та набувають ефективних моделей поведінки.

ВПРАВИ ВСТУПНОЇ ЧАСТИНИ

Вправа «Моє ім'я» Мета: знайомство учасників групи.
Вправа «Ім'я – якість» Мета: знайомство учасників групи.
Вправа «Чим ми схожі» Мета: знайомство учасників групи.
Вправа «Компліменти» Мета: навчитися помічати позитивне інше.
Вправа «Привітання» Мета: налагодження позитивної взаємодії.
Вправа «Кроку в коло» Мета: знайомство членів групи.
Вправа «Послання собі» Мета: активізація взаємодії.
Вправа «Які ми?» Мета: знайомство з учасниками групи.
Вправа «Побудуватися за зростанням» Мета: підвищення рівня згуртованості, взаєморозуміння та узгодженості дій у групі.
Вправа «Рахунок до десяти» Мета: підвищення психологічної працездатності.
Вправа «Асоціації із зустріччю» Мета: з'ясувати настрій учасників на спільну роботу, їхнє відчуття групи.
Вправа «Лавина» Мета: зняття психологічної напруги.
Вправа «Захисник» мета: підвищення мотивації на участь у груповій роботі.
Вправа «Вогні, що біжать» Мета: концентрація уваги на інших учасниках та своєчасному виконанні загального завдання.

Вправа «Встаньте у коло». Мета: підвищення згуртованості групи.
Вправа «Повінь» Мета: скоротити дистанцію між учасниками, зблизити їх.
Вправа «Плутанина» Мета: скоротити дистанцію між учасниками, зблизити їх.
Вправа «Букет» Мета: налаштувати дітей на спільну роботу.
Вправа «Загальний вибір» Мета: з'ясувати настрої учасників на спільну роботу, їхнє відчуття групи.
Вправа «Протилежності» Мета: підвищення психологічної працездатності.
Вправа «Паперові м'ячики (сніжки)» Мета: зняти емоційну напругу у групі, допомогти емоційно включитися у роботу втомленим чи апатичним дітям.
Вправа «Тінь» Мета: підвищення рівня невербальної чутливості.
Вправа «Якого ти кольору?» Мета: «налаштування» учасників один на одного для подальшої роботи.
Вправа «Тільки разом» Мета: підвищення згуртованості групи.
Вправа «Жахливий секрет» Мета: підвищення внутрішньо групової довіри та згуртованості членів групи.
Вправа «Зобрази тварину» Мета: подолання труднощів, що заважають повноцінному самовираженню.
Вправа «Передай маску» Мета: допомогти налаштуватися на роботу у групі, розвинути уважність до емоційного стану іншої людини.
Вправа «Ніхто не знає» Мета: підвищення психологічної працездатності.
Вправа «Рукостискання» Мета: зміцнення сприятливого клімату для відносин.
Вправа «Контакт очима» Мета: вдосконалення умінь ефективного спілкування, комунікативних навичок.
Вправа «Живі руки» Мета: розширення знання про почуття та емоції.
Вправа «Терези задоволеності» Мета: усвідомлення складності власної особистості.
Вправа «Емоційний стан» Мета: вдосконалення умінь висловлювання та розуміння емоційних станів.

Вправа «Великий майстер» Мета: актуалізація сильних сторін людини.

Вправа «За якою ознакою» Мета: усвідомлення спільності.

Вправа «Коло настрою» Мета: усвідомлення свого настрою.

ВПРАВИ ОСНОВНОЇ ЧАСТИНИ ЗАНЯТТЯ. БЛОК УСВІДОМЛЕННЯ ЕМОЦІЙ

Вправа «Сімейна фотографія» Мета: усвідомлення почуттів близьких людей.

Вправа «Відгадай» Мета: знайомство з емоціями, почуттями.

Вправа «Лінії» Мета: вираження своїх емоцій у символічній, образній формі.

Вправа «Настрій» Мета: тренування навички впізнавання емоційного стану інших учасників.

Вправа «Емоції» Мета: вдосконалення навички розпізнавання емоцій.

Вправа «Передаємо почуття» Мета: навчитися висловлювати та розуміти почуття.

Вправа «Імена почуттів» Мета: тренування вміння виражати свій емоційний стан.

Вправа «Корисність та шкода емоцій» Мета: актуалізація досвіду та знань, що належать до емоційної сфери.

Вправа «Відверто кажучи» Мета: щире вираження почуттів, настрої тощо.

Вправа «Дитячі образи» Мета: усвідомлення характеру та тривалості образ.

Вправа «Скарбничка образ» Мета: створення позитивного емоційного тла групи.

Вправа «Датський бокс» Мета: набуття досвіду конструктивного виплеску агресивності, здатності зберігати контакт із партнером під час суперечки.

КОМУНІКАТИВНИЙ БЛОК

Вправа «Привітаємось» Мета: забезпечення можливості контакту та взаємодії.

Вправа «Визначення кордонів» Мета: усвідомлення свого впливу інших людей і значимості в своєму житті.

Вправа «Хто такі дівчатка? Хто такі хлопчики?» Мета: гендерні аспекти

взаємодії.
Вправа «Сліпий і поводитир» Мета: пошук способів розташування людей до себе; зміцнення сприятливого клімату відносин.
Вправа «Скульптура недовіра-довіра» Мета: розвиток здібності висловлювання і розуміння різних сторін взаємодії спілкуються.
Вправа «Сходи – шкала довіри» Мета: активізація процесу самопізнання.
Вправа «Паровозики» Мета: розвиток довіри.
Вправа «Погляд» Мета: поглиблення процесів саморозкриття, розкриття іншого.
Вправа «Переїзд» Мета: усвідомлення характеру взаємин із оточуючими людьми.
Вправа «Матеріалізація ніжності» Мета: пошук способів розташування людей себе.
Вправа «Квітка-семицвітка» Мета: розвиток здатності розуміння інших людей.
Вправа «Приємна розмова» Мета ь: розвиток комунікативних навичок.
Вправа «Тростинка на вітрі» Мета: набуття досвіду взаємної довіри.
Вправа «Невербальний контакт» Мета: формування навичок невербального спілкування.
Вправа «Зляканий їжачок» Мета: розвиток емпатії.
Вправа «Коло нашого життя» Мета: усвідомлення важливості різних сфер життя.
Вправа «Діалектика» Мета: формування цілісного, позитивного погляду він і своє поведінка, інших людей.
Вправа «Нападник і захищається» Мета: усвідомлення впливу власної поведінки інших людей і впливу поведінки інших людей він.
Вправа «Що таке толерантність» Мета: надати можливість учасникам сформулювати «наукове поняття» толерантності; показати багатоаспектність поняття «толерантність».

Вправа «Несхожий на мене» Мета: усвідомлення різноманіття людської спільноти; формування толерантних установок стосовно «інших».
Вправа «Новий» Мета: розвиток соціальної сприйнятливості, емпатії.
Вправа «Хто винен?» Мета: показати, як відчувається людина, яка є об'єктом стереотипів та забобонів; дати можливість навчитися надавати підтримку людині, яка відчувається приниженою, і відмовлятися від необґрунтованих звинувачень.
Вправа «Репортаж про причини міграції» Мета: одержання уявлення про причини вимушеної міграції; розвиток емпатії та почуття співчуття.
Вправа «Чому люди покидають батьківщину?» Мета: усвідомлення причин, через які люди вимушено залишають батьківщину; підвищення сензитивності щодо мігрантів.
Вправа «Сила ворожості» Мета: розуміння причин виникнення ворожнечі міжгрупових відносинах, розуміння сили значимості на людей негативних оцінок.
Вправа «Уяви» Мета: спонукати людину усвідомити, проаналізувати свій внутрішній світ та світ іншої людини
Вправа Асоціації Мета: активізація групи, надання можливості подивитися на себе очима групи.
Вправа «Митники та контрабандисти» Мета: зосередження на експресіях.
Вправа «Я і мій світ» Мета: усвідомлення дитиною значних сфер свого оточення, прояснення своїх взаємин із навколишнім світом.
Вправа «Наші питання» Ціль: активізація взаємодопомоги.

БЛОК ОСОБИСТОГО ПІЗНАННЯ

Вправа «Хто я?» Мета: підвищення саморозуміння на основі усвідомлення своїх позитивних та негативних якостей, своїх індивідуальних особливостей.
Вправа «Мое відображення» Мета: самопізнання, саморозкриття.
Вправа «Валіза» Мета: формування більш адекватної самооцінки на основі зворотного зв'язку; актуалізація особистісних ресурсів

Вправа «Чарівна рука» Мета: підвищення саморозуміння на основі зворотного зв'язку.
Вправа «Чарівна паличка» Мета: усвідомлення своїх проблем та пошук їх вирішення.
Вправа «Лист до себе, коханого» Мета: розвиток здатності розуміння себе.
Вправа «Робот» Мета: навчання тому, як знаходити в собі приховані особливості особистості та використовувати прийоми для зміни на краще.
Вправа «Ні, скажімо недолікам» Мета: усвідомлення своїх обмежень: позитивних та негативних якостей.
Вправа «Колаж» Мета: активізація процесу самопізнання.
Вправа «Троянда і будяки» Мета: формування більш адекватної самооцінки на основі зворотного зв'язку.
Вправа «Чарівна лавка» Мета: надання можливості зосередитися на уявленні про себе, свої особливості, і на обмірковуванні того, що хотілося б змінити.
Вправа «Східний базар» Мета: дати можливість учасникам зрозуміти свої сильні сторони.
Вправа «Прийняття себе» Мета: підвищення саморозуміння на основі усвідомлення своїх позитивних та негативних якостей, своїх індивідуальних особливостей.
Вправа «Біла ворона» Мета: розвиток здатності знаходити та цінувати індивідуальність.
Вправа «Чорна та біла» Мета: самопізнання; усвідомлення наявності позитивних та негативних сторін у кожній людині.
Вправа «Яблука» Ціль: підвищення толерантності до інших, уміння побачити унікальність кожного.
Вправа «Не можу полюбити себе» Мета: закріплення сприятливого ставлення до себе.
Вправа «Ворона та Павич» Мета: усвідомлення своїх позитивних якостей.
Вправа «Написи на футболках» Мета: розвиток уміння уявляти себе.

Вправа «Паспорт» Мета: підвищення саморозуміння.

Вправа «Мій секрет» Мета: саморозкриття учасників групи.

**БЛОК СОЦІАЛЬНО-АКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ, ЩОБ СПРАВИТИСЯ З
ВЛАСНОЮ ПОВЕДІНКОЮ**

Вправа «Подолання» Мета: усвідомлення своїх проблем та пошук їх вирішення.

Вправа «Агресія у кошику» Мета: відпрацювання навичок подолання агресії.

Вправа «Неприємна ситуація» Мета: підвищення упевненості.

Вправа «Емблема адаптації» Мета: розвиток фантазії, експресивних способів вираження процесу адаптації.

Вправа «Мої права» Мета: усвідомлення своїх прав.

Вправа «Дивні казки» Мета: усвідомлення різноманіття бачення різними людьми однієї й тієї ситуації.

Вправа «Моя поведінка» Мета: розвиток вміння розрізняти впевнену та невпевнену поведінку.

Вправа «Дзеркало» Мета: навчання тому, як відрізняти у практичних ситуаціях впевнену поведінку від невпевненої.

Вправа «Саме сьогодні» Мета: зміцнення свого стійкого Я.

Вправа «Відповідь» Мета: розвиток вміння розрізняти впевнену та невпевнену поведінку.

Вправа «Інший акцент» Мета: усвідомлення власного впливу інших людей.

Вправа «Принцип» Мета: розвиток упевненості у собі.

Вправа «Релаксація 1» Мета: фізичне та психологічне розслаблення.

Вправа «Релаксація 2» Мета: зменшення напруги та тривоги.

Вправа «Розслаблення 3» Мета: вдосконалення умінь ефективного розслаблення.

Завершальна частина є символічним закінчення заняття, відкорегування накопичених почуттів. Наприкінці заняття учасники діляться враженнями, думками, підбивають підсумки та оцінюють свій досвід,

отриманий під час заняття. Завершення заняття може здійснюватися як вербально, та в ігровій формі. Вправи цього етапу дають учасникам стимул для продовження вдосконалення навичок ефективного взаємодії із соціумом.

Протягом усієї програми проводяться і психодіагностичні процедури, які, по-перше, дозволяють виявляти різні психологічні проблеми учасників, по-друге, дають можливість учасникам усвідомити сильні та слабкі сторони своєї психіки.

Висновки до розділу 3

Для того, щоб запровадити психологічну допомогу в налагодженні взаємин у дистантних сім'ях ми розробили процедуру психологічної допомоги сім'ям трудових мігрантів. Зокрема, детально розглянули складні психологічні ситуації дітей трудових мігрантів; фактори, що сприяють адаптації дітей трудових мігрантів.

Визначили пріоритетні завдання програми «Моє життя у моїх руках» та підібрали комплекс занять, спрямованих: на ефективне розпізнання, диференціювання та розуміння власних емоцій та пов'язаних з ними когнітивних процесів; освоєння способів психорегуляції, зняття нервової напруги, покращення функціонального стану; здобуття впевненості; усвідомлення своїх проблем та пошук засобів для їх вирішення; усвідомлення виникаючих міжособистісних труднощів; подолання недовіри до світу, що часто виникає у переселенців при попаданні в нове, незнайоме середовище; аналіз життєвого та сімейного контексту існуючих як основні компоненти тренінгу завжди виступають почуття, думки та поведінка.

Робота з емоційною складовою передбачала проведення вправ, які дозволять дітям розслабитися та ефективно знизити напругу та тривогу, покращити регуляцію негативних емоційних станів.

ВИСНОВКИ

На основі результатів теоретико-методологічного аналізу було проведено емпіричне дослідження, що показало важливе значення у вихованні та розвитку підростаючого покоління, формуванні особистості дитини, особливо підліткового віку, набуває виховний потенціал батьків. У дистантних сім'ях, спостерігаються дефекти такого виховання, що зумовлено перш за все неповноцінним спілкуванням між батьками та дитиною. Отримані дані дали підстави для наступних висновків:

виявлено, що батьки досліджуваних нами підлітків і інші особи, які взяли на себе піклування за ними, у більшості випадків засвідчують неприйняття дитини, соціальну небажаність, авторитарність, інфантилізацію дитини, що призводить до порушення батьківсько-дитячих взаємин. Разом з тим, результати дослідження батьківсько-дитячих взаємин мам, які перебувають у трудовій міграції, з досліджуваними підлітками засвідчили вищі показники позитивних виборів за тестом, що, можливо, є результатом ідеалізації стосунків з дітьми і сприйняття їх такими, якими вони були кілька років тому;

– дослідження показало, що у осіб чоловічої статі нижчими, ніж у осіб жіночої статі є показники за шкалами адаптації, самоприйняття, прийняття інших, емоційний комфорт, прагнення до домінування, що, на нашу думку, є свідченням того, що хлопці більше потребують живого контакту з матір'ю, оскільки, як стверджують наукові дослідження, мають з нею тісніший емоційний зв'язок, а його порушення значно впливає на формування особистісного розвитку;

– аналіз результатів тесту незакінчених речень показав, що, досліджувані підлітки у своїх відповідях демонструють наявну сімейну ситуацію, своє самопочуття в ній, особливості стосунків з батьками, друзями, близьким оточенням. Варто зауважити, що часто у відповідях прослідковується самотність підлітків, небажання обговорювати своє життя з кимось, ділитись внутрішніми переживаннями. При цьому, вони значне місце

відводять мамі, хоча не завжди задоволені стосунками з нею. Заслуговує на увагу той факт, що досліджувані досить оптимістично ставляться до свого майбутнього і часто асоціюють його з власною сім'єю;

▭ виявлено, що як у хлопців, так і у дівчат переважає адекватна самооцінка. Порівняльний аналіз самооцінки хлопців і дівчат показав, що дівчатам більш властивою є завищена самооцінка, ніж хлопцям. При цьому, занижена самооцінка більш прослідковується у хлопців. Дослідженням вставлено, що занижена самооцінка характерна для хлопців, у яких прослідковуються порушення у взаєминах з матір'ю. Що стосується дівчат, то отримані результати засвідчили, що у досліджуваних з завищеною самооцінкою виявлені досить позитивні стосунки з батьком. Зв'язку між заниженою самооцінкою дівчат і стосунками з батьками не виявлено;

▭ дослідження показало, що трудова міграція призводить до розриву емоційного зв'язку між членами сім'ї, особливо, сім'ями з батьками та дітьми, сприяє послабленню емоційного поля, для існування якого необхідним є постійний емоційний контакт. Таким чином, перебування членів сім'ї тривалий час на відстані є чинником деструкції сімейної системи.

Аналіз отриманих результатів та зроблені висновки засвідчують необхідність подальшої роботи щодо перспективи коригування батьківсько-дитячих взаємин сімей із патологічними стилями виховання та надання необхідної психологічної допомоги підліткам, які продемонстрували порушення у формуванні особистісного розвитку.

Також *перспективою подальших розвідок* вважаємо дослідження впливу виховання в дискантних сім'ях на формування моделі власної сім'ї і батьківської ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бріш К. Г. Розлади прив'язаності: від теорії до терапії: посібник. Львів, 2012. 314 с.
2. Венгер Г. Досвід сімейних стосунків у дистантній і традиційній сім'ях. *Збірник наукових праць Проблеми сучасної психології*, 2019. (29).
3. Вербець В. В. Соціологія: Навчальний посібник. Київ: КОНДОР, 2009. 550 с.
4. Генелюк. А., Магдисюк Л. Психологічні особливості формування емпатії в дітей у повній та неповній сім'ї. *Актуальні ідеї В. Сухомлинського та К. Ушинського в сучасному освітньому просторі*. Луцьк – Львів, 2021. С. 240-243.
5. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Стать та сексуальність: психологічний ракурс: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 1999. 384 с.
6. Гошовський Я, Гошовська Д. Особливості родинних зв'язків та шлюбносімейних стосунків у сім'ях заробітчанин. *Становлення особистості професіонала у постковідному просторі*. Мукачево : Вид-во МДУ, 2022. С.43-45.
7. Діденко С. В., Козлова О. С. Психологія сексуальності. Київ: Академвидав, 2009. 304 с.
8. Левицька Т. Л., Потапчук Є. М. Створення студентською молоддю стабільної сім'ї: реалії та проблеми. *Культура в сучасному українському суспільстві: стан та проблеми*. Київ, КНУКіМ, 2008. С. 380–384.
9. Магдисюк Л. І. Особливості шлюбно-сімейних стосунків у залежності від подружнього стажу: діагностика та консультування : монографія / Л. І. Магдисюк. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 188 с.
10. Магдисюк Л. І. Психологічна допомога дитині та сім'ї: навч. посіб. Луцьк: Вежа-Друк, 2022. 324 с.
11. Магдисюк Л. І., Мельник А. П. Психологія життєвих криз та

- кризове консультування: навч.-метод. посіб. Луцьк: Вежа-Друк, 2021. 100 с.
12. Мандзик Т. Виховний стиль батька як фактор формування соціальнопсихологічної адаптованості підлітків. *Вісник Київ. нац. ун-ту імені Т. Шевченка. Психологія*. 2014. № 2 (2). С. 52–56
13. Мушкевич М. І., Федоренко Р. П., Магдисюк Л. І., Дучимінська Т. І. Психологія молодшої сім'ї: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. 308 с.
14. Пенькова О. І. Сім'я як чинник розвитку духовних цінностей старшокласників. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Т. XI, част. 5. Київ, 2009. С. 284 – 292.
15. Приходько Ю. О. Психологічний словник-довідник. Київ: Кравелла, 2012. 328 с.
16. Психологія екстремальності та психопрофілактика психічної травми й суїцидальних намірів: на допомогу практичному психологу : навч.-метод. посіб. / Л. І. Магдисюк та ін. Луцьк: Вежа-Друк, 2022. 276 с.
17. Психологія сім'ї: навч. посіб. / Л. В. Помиткіна та ін. Київ: НАУ, 2011. 271 с.
18. Психологія сім'ї: навч. посібник / Поліщук В. М. та ін. Суми: ВТД «Університетська книга». 2008. 282 с.
19. Психологія сімейних взаємин: навч. посіб. / М. С. Корольчук та ін.; заг. ред. М. С. Корольчука. Київ: Ніка-Центр. 2010. 296с.
20. Седих К. В. Психологія взаємодії систем: «сім'я і освітні інституції»: монографія. Полтава: Довкілля. 2006. 260 с.
21. Семиченко В. А., Заслужнюк В. С. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Київ: Веселка, 1998. 214 с.
22. Сіляєва Є. Г. Психологія сімейних відносин з основами сімейного консультування: навч. допомога. Київ : Академія, 2002. 326 с.
23. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї: навч. посіб. Кременчук: 2015. 135 с.

24. Тимків Л., Татарчук С. Особливості соціально-психологічної підтримки дистантної сім'ї. *Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи*. Івано-Франківськ: НАІР, 2019. С.162-166.
25. Федик О. В. Психологічні основи сексуальності. Івано-Франківськ Плай. 2010. С. 159.
26. Федоренко Р. П. Психологічний аналіз подружніх взаємин на різних стадіях функціонування сім'ї: монографія / Р. П.Федоренко. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 320 с.
27. Федоренко Р. П. Психологія молодого сім'ї та сімейна криза : монографія. Луцьк: «Вежа», 2007. 195с.
28. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Вид. 2-ге, змін. та доповн. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 480 с.
29. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї. Луцьк: Вежа-друк, 2015. 364 с.
30. Федоренко Р. П., Грицюк І. М., Магдисюк Л. І. Психологія сімейних взаємин: теорія та практика: навч. посіб. Луцьк: Вежа-Друк, 2022. 252 с.
31. Федоренко Р. П., Грицюк І. М., Магдисюк Л. І. Психологія сімейних взаємин: навч. посіб. Луцьк: Вежа-Друк, 2023. 344 с.
32. Федоренко Р. П., Мушкевич М. І., Дучимінська Т. І., Магдисюк Л. І. Психологія молодого сім'ї: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. 392 с.
33. Федорова Л. М. Теоретичний аналіз понятійно-категоріального апарату соціально-педагогічної роботи з опікунською сім'єю. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. Серія: «Педагогічні науки», (8). 2017.
34. Юсько Ю. Базові принципи нормалізації сімейних стосунків. *Вісник*. Київ, 2010. Вип. 1 [11]. С. 133-135.
35. Яцун Л. М. До проблеми визначення поняття «сімейна депривація» у соціальній роботі. *Студентського наукового товариства*. 2017. С. 224.

36. Amirapu A, Asadullah MN, Wahhaj Z (2022) Social barriers to female migration: theory and evidence from Bangladesh. *J Dev Econ.* <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2022.10289>.
37. Erskine, H. E., Baxter, A. J., Patton, G., Moffitt, T. E., Patel, V., Whiteford, G. A., Scott, J. G. (2017). Global coverage of data on the prevalence of mental disorders in children and adolescents. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, 26 (4), 395–402. <https://doi.org/10.1017/S2045796015001158>.
38. Fernandez, M. (2018). Mapa del estudiantado extranjero en el sistema escolar chileno. https://www.mineduc.cl/wp-content/uploads/sites/19/2018/05/MAPA_ESTUDIANTES_EXTRANJEROS_SISTEMA_ESCOLAR_CHILENO_2015_2017.pdf.
39. Jackson GL, Trail TE, Kennedy DP, Williamson HC, Bradbury TN, Karney BR (2016). Significance and severity of relationship problems among low-income couples. *Journal of Family Psychology*, 30(1), 2–11. <https://doi.org/10.1037/fam0000158>.
40. Kim, J., Nikodimos, S., Kushner, S.E., Ryu, I.S., McCauley, E., & Vander Stop, A. (2018). A comparison of the mental health of American children of immigrants and nonimmigrants in 4 racial/ethnic groups. *Journal of School Health*, 88, 167–175. <https://doi.org/10.1111/josh.12586>.
41. Marshall, SK, Tilton-Weaver, L., Shankar, S., Johnston, A. (2022). Parent-adolescent conflict processes and their measurement: A systematic review. *Journal of Family Theory & Review*, 15(1), 118–132. <https://doi.org/10.1111/jftr.12479>.
42. Meyer, D., Sledge, R. (2022). The relationship between conflict themes and the dynamics of romantic relationships. *Journal of Family Issues*, 43(2), 306–323. <https://doi.org/10.1177/0192513X21993856>.
43. Ngenzebuke RL, De Rock B, Verwimp P (2018) The power of the family: kinship and intra-household decision making in rural Burundi. *Rev Econ Househ* 16(2):323–346. <https://doi.org/10.1007/s11150-016-9340-2>.

44. Niehaus CE, Chaplin TM, Turpyn CC, Gonçalves SF (2019). Maternal emotional and physiological reactivity: Implications for parenting and parent-adolescent relationships. *Journal of Child and Family Studies*, 28(3), 812–883. <https://doi.org/10.1007/s10826-018-01318-z>.
45. Papp L. M. (2018). Themes of marital conflicts in the everyday life of empty couples and their implications for conflict resolution. *Journal of Couple & Relationship Therapy*, 17(1), 7–24. <https://doi.org/10.1080/15332691.2017.1302377>.
46. Per E., Rothschild D., Gordon A., Evernden Z., Dahmer E. (2022). Platform and Panel Data Quality for Online Behavioral Research. *Behavioral Research Methods*, 54(4), 1643–1662. <https://doi.org/10.3758/s13428-021-01694-3>.
47. Rauer, A., Sabey, A.K., Proulx, K.M., Falling, B.L. (2020). What marital problems do happy couples have? Multimethod two-sample study. *Family Process*, 59 (3), 1275–1292. <https://doi.org/10.1111/famp.12483>.
48. Rousseau, C., & Frounfelker, RL (2019). Migrant mental health needs and services: an overview for primary care providers. *Journal of Travel Medicine*, 26 (2), 150.
49. Thompson, H. M., Wojciech, A.S., Cooley, M.E. (2019). A family approach to child welfare: Integrating concepts from Bowen's family theory. *Journal of Family Social Work*, 22(3), 231-252.

ДОДАТКИ**Додаток А****Тест незакінчених речень (авторська версія)**

«У майбутньому ...»

«Якби не ...»

«Я думаю...»

«Я вважаю, що сім'я...»

«Я добре почуваюся...»

«Стосунки з матір'ю...»

«Якби мені треба було поділитись з кимось таємницею, то це був би.. »

«Я думаю, що мама ...»

«Мій батько...»

«Якщо мені важко на душі...»

**Тест-опитувальник батьківського ставлення
(А. Варга, В. Столін)**

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Потрібно якомога довше тримати дитину в стороні від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини почуття прихильності.
7. Хороші батьки оберігають дитину від труднощів життя.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюся допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли знущання над дитиною дає їй велику користь.
11. Я відчуваю досаду щодо своєї дитини.
12. Моя дитина нічого не доб'ється в житті.
13. Мені здається, що діти потішаються над моєю дитиною.
14. Моя дитина часто здійснює такі вчинки, які, крім презирства, нічого не варті.
15. Для свого віку моя дитина трохи незріла.
16. Моя дитина поводить себе погано спеціально, щоб досадити мені.
17. Моя дитина вбирає в себе все негативне, як «губка».
18. Мою дитину важко навчити хороших манер, як не старайся.
19. Дитину треба тримати в жорстких рамках, тоді з неї виросте порядна людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас у дім.
21. Я беру участь у вихованні своєї дитини.
22. До моєї дитини «лишне» все негативне.
23. Моя дитина не доб'ється успіху в житті.
24. Коли в компанії знайомих говорять про дітей, мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна й здібна, як мені хотілося б.
25. Я шкодую свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з ровесниками, вони здаються мені дорослішими і за поведінкою, і за судженнями.
27. Я із задоволенням проводжу з дитиною весь свій вільний час.
28. Я часто шкодую про те, що моя дитина росте та дорослішає, і з ніжністю згадую її маленькою.
29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього того, що мені не вдалось у житті.
31. Батьки повинні пристосовуватися до дитини, а не тільки вимагати цього від неї.

32. Я стараюся виконувати всі прохання моєї дитини.
 33. Приймаючи сімейні рішення, слід ураховувати думку дитини.
 34. Я дуже цікавлюся життям своєї дитини.
 35. У конфлікті з дитиною я часто можу визначити, що вона по-своєму має рацію.
 36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
 37. Я завжди зважаю на думку дитини.
 38. Я маю до дитини дружні почуття.
 39. Основна причина капризів моєї дитини – егоїзм, упертість і лінь.
 40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводити відпустку з дитиною.
 41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне, безтурботне дитинство, усе інше – додається.
 42. Іноді мені здається, що моя дитина не здатна ні на що хороше.
 43. Я поділяю захоплення своєї дитини.
 44. Моя дитина може вивести із себе будь-кого.
 45. Я розумію засмучення своєї дитини.
 46. Моя дитина часто дратує мене.
 47. Виховання дитини – безкінечне нервування.
 48. Суворі дисципліна в дитинстві розвиває сильний характер.
 49. Я не довіряю своїй дитині.
 50. За строге виховання діти вдячні потім.
 51. Іноді мені здається, що я ненавиджу свою дитину.
 52. У моєї дитини більше недоліків, ніж достоїнств.
 53. Я поділяю інтереси своєї дитини.
 54. Моя дитина не в змозі будь-що зробити самостійно, а якщо й зробить, то обов'язково не так.
 55. Моя дитина виросте не пристосованою до життя.
 56. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.
 57. Я ретельно слідкую за станом здоров'я моєї дитини.
 58. Нерідко я захоплююся своєю дитиною.
 59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.
 60. Я не високої думки про здібності моєї дитини й не приховую цього від неї.
 61. Дуже бажано, щоб дитина товаришувала з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Ключ

I. Прийняття – відторгнення:

3	4	8	10	12	14	15	16
18	20	23	24	26	27	29	37
38	39	40	42	43	44	45	46
47	49	51	52	53	55	56	60

II. Образ соціальної бажаності поведінки – кооперація:

6 9 21 25 31 33 34 35 36

III. Симбіоз:

1 5 7 28 32 41 58

IV. Авторитарна гіперсоціалізація:

2 19 30 48 50 57 59

V. «Маленький («невдаха»):

9 11 13 17 22 28 54 61

Порядок підрахунку тестових балів

Під час підрахунку тестових балів за всіма шкалами враховують правильну відповідь.

Високий тестовий бал за відповідними шкалами інтерпретується як:

I – відторгнення;

II – соціальна бажаність;

III – симбіоз;

IV – гіперсоціалізація;

V – інфантилізація (інвалідизація).

Додаток В**ВПРАВА «МОЄ ІМ'Я»**

Ціль: знайомство учасників групи.

Необхідний час: 10 хвилин.

Процедура проведення. Всі учасники розташовуються по колу, і їм пропонується представитися: назвати своє ім'я, розповісти, чи подобається воно, і сказати, яким ім'ям йому хотілося б, щоб його називали у групі. Багато дітей часто незадоволені своїм ім'ям. Вони вважають за краще, щоб їх називали в групі повним або іншим ім'ям.

ВПРАВА «ІМ'Я – ЯКІСТЬ»

Ціль: знайомство учасників групи.

Потрібний час: 5 хвилин.

Допоміжні матеріали: маленький м'ячик.

Процедура проведення. Один з учасників, тримаючи в руці м'ячик, називає своє ім'я та характерну для себе якість, за умови, що воно теж починається на ту ж літеру, що і його ім'я. Наприклад, «Діма – діловий, Марина – миролюбна». Потім м'яч перекидається іншому учаснику, і той називає своє ім'я та якість. Якщо учаснику важко назвати якість на потрібну літеру або знайти в собі позитивну якість, що веде важливо вчасно підтримати дитину, надати їй допомогу і залучити для цього інших учасників групи. Після проведення цієї вправи можна провести обговорення. Що ти цінуєш у собі? Чи важко було знаходити в собі гарну якість, що ти відчував при цьому?

ВПРАВА «ЧИМ МИ СХОЖІ»

Ціль: знайомство учасників групи.

Потрібний час: 5 хвилин.

Процедура проведення. Учасники групи сидять у колі. Ведучий запрошує до кола одного з учасників на основі будь-якої реальної або уявної схожості із собою. Наприклад, «Оля, вийди, будь ласка, до мене, бо ми живемо в одному місті (або у нас однаковий колір очей, або ми обоє любимо

тварин тощо)». Оля виходить у коло і запрошує наступного вийти у коло, знаходячи з ним спільні риси. Гра триває до того часу, поки всі учасники не виявляться у колі.

ВПРАВА «КОМПЛІМЕНТИ»

Мета: навчитися помічати позитивне інше.

Необхідний час: 10 хвилин.

Допоміжні матеріали: м'яч.

Процедура проведення. Ведучий пропонує учасникам вигадувати компліменти один одному. Він кидає м'яч одному з учасників і каже йому комплімент. Наприклад, «Даша, у тебе дуже добрий «смак» в одязі (або: Віра, ти, дуже привабливий людина і т. д.)». Учасник, що отримав м'яч, кидає його тому, кому хоче сказати свій комплімент. Вправа вважається завершеною, коли кожен учасник отримує комплімент.

ВПРАВА «ЯКІ МИ?»

Ціль: знайомство з учасниками групи.

Необхідний час: 15 хвилин.

Процедура проведення. Усі сідають у коло, одержують від психолога невеликий листок. Кожен учасник пише у верхній частині листа своє ім'я та ділить лист вертикальною лінією на дві частини. Ліву відзначаємо зверху знаком «+», праву - знаком «-». Під знаком «+» перераховуємо: назва улюбленого кольору, улюблена пора року, улюблений фрукт, тварина, назва книги, те, яким чином найлегше доставити учаснику задоволення, та ін. У правій частині аркуша під знаком «-» кожен називає зненавиджений колір та ін. Потім ці листочки прикріплюються до учасника, і кожен має можливість, пересуваючись у просторі, ознайомитися з ними.

ВПРАВА «ПОБУДУВАТИСЯ ЗА ЗРОСТАННЯМ»

Мета: підвищення рівня згуртованості, взаєморозуміння та узгодженості дій у групі.

Потрібний час: 5 хвилин.

Процедура проведення. Учасникам пропонується заплющити очі та побудуватися за зростанням (можливі також інші варіанти – стати в коло, побудуватися за датами або місяцями народження, кольором волосся, тонам одягу тощо). Група може зробити кілька спроб.

ВПРАВА «БУКЕТ»

Ціль: налаштувати дітей на спільну роботу.

Потрібний час: 5 хвилин.

Допоміжні матеріали: картки із написами квітів.

Процедура проведення. Один із членів групи (ведучий) стоїть у центрі кола учасників, що сидять на стільцях. Учасники групи вибирають собі квітку із трьох запропонованих ведучим чи самими учасниками. Наприклад: троянда, конвалія і півонія. Якщо в групі 12 чоловік, то буде по 4 квітки кожного виду. По команді ведучого міняються місцями ті, чию квітку він назвав. А за командою «букет» міняються місцями усі учасники. Ведучий повинен встигнути сісти на місце одного з учасників, який стає наступним ведучим.

ВПРАВА «ЗАГАЛЬНИЙ ВИБІР»

Мета: з'ясувати настрій учасників на спільну роботу, їх відчуття групи.

Потрібний час: 5 хвилин.

Процедура проведення. Усім учасникам пропонується викинути від одного до п'яти пальців. Процедура триває до тих доки вибір всіх членів групи не збігається.

ВПРАВА «ПРОТИЛЕЖНОСТІ»

Ціль: підвищення психологічної працездатності.

Потрібний час: 5 хвилин.

Допоміжні матеріали: маленький м'ячик.

Процедура проведення. Один із учасників називає визначення, яке може бути застосоване до опису людини (наприклад, добрий, наївний, розумний), та кидає м'яч іншому члену групи. Той повинен упіймати м'яч і назвати визначення, протилежне сказаному (відповідно злий, розважливий,

дурний). Потім він називає нове визначення і кидає м'яч третьому учаснику і т. д. Вправа триває або доти, доки м'яч не побуває у всіх учасників.

ВПРАВА «ЛІНІЇ»

Мета: вираження своїх емоцій у символічній, образній формі.

Необхідний час: 15 хвилин.

Допоміжні матеріали: олівці; аркуші паперу.

Процедура проведення. Учасники намагаються передавати різні почуття, не малюючи нічого конкретного – тільки прості лінії. Їх просять намалювати щасливі лінії, сумні лінії, злі лінії, стомлені лінії, тривожні лінії тощо.

Питання для обговорення. Що символізує лінія? Чи завжди одна й та сама лінія викликає однакові почуття у різних людей? Чи є у нашій колекції лінії, які оцінюються по-різному учасниками?

ВПРАВА «НАСТРІЙ»

Мета: тренування досвіду впізнавання емоційного стану інших учасників.

Потрібний час: 5 хвилин.

Допоміжні матеріали: кольорові олівці, аркуші паперу.

Процедура проведення. Дітям за одну-дві хвилини пропонується намалювати свій настрій, не малюючи нічого конкретного, використовуючи лише лінії, форми та різні кольори. Потім малюнки передаються сусідові праворуч. Кожен має уважно подивитися на малюнок, який опинився у нього в руках, і спробувати вгадати, який настрій зображено на ньому.

Питання для обговорення. Чи легко було по малюнку визначити настрій? Чи завжди той самий малюнок викликає однакові почуття у різних людей?

ВПРАВА «ЕМОЦІЇ»

Ціль: вдосконалення навички розпізнавання емоцій.

Потрібний час: 5 хвилин.

Допоміжні матеріали: схематичне зображення основних емоцій (див. додаток 2), ручки, аркуші паперу.

Процедура проведення. Ведучий показує заготовлі та просить кожного самостійно визначити, яка це емоція, а відповіді записати на аркушах. Після того, як всі заготовлені схеми емоцій будуть показані, ведучий називає їх та пропонує учасникам перевірити відповідність із зробленими записами.

Питання для обговорення. Скільки збігів із правильними відповідями? Які емоції було легко впізнати? Які емоції викликали утруднення у визначенні?